

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Filosofijos istorijos ir logikos katedra

Ernesta Bražėnaitė

Filosofijos magistro studijų programa

Magistro darbas

Vaizduotės ir sąmonės santykio problema Husserlio filosofijoje

Darbo vadovas: prof. A. Šliogeris

Vilnius, 2008

Baigiamąjį darbą

....., patvirtintą
Filosofijos fakulteto dekanų įsakymu Nr., parengiau savarankiškai, galutinai suredagavau ir
įteikiau vadovui.

.....

(Data)

.....

(Absolvento parašas)

Baigiamasis darbas atitinka (neatitinka) BA (MA)
darbams keliamus reikalavimus ir gali būti ginamas

.....

(Data)

.....

(Vadovo parašas)

Baigiamąjį darbą su vadovo tarpininkavimu katedra gavo

.....

(Data)

.....

(Katedros reikalų tvarkytojos
parašas)

Turinys

Santrauka	3
Summary.....	4
Įvadas.....	5
1. Sąmonė	8
1.1. Sąmonės objektas	9
1.2. Sąmonės veikimo laukas	10
1.3. Sąmonės ribos.....	18
2. Vaizduotė.....	19
2.1. Vaizduotės objektas	20
2.2. Vaizduotės veikimo laukas.....	21
2.3. Vaizduotės ribos	39
3. Vaizduotės ir sąmonės santykis.....	40
3.1. Vaizduotės ir sąmonės objekto apibrėžimo problema.....	46
3.2. Vaizduotės ir sąmonės funkcijų apibrėžimo problema.....	48
3.3. Vaizduotės ir sąmonės ribų problema	49
Išvados.....	50
Literatūros sąrašas	51
Išnašos	57

SANTRAUKA

Vaizduotės ir sąmonės santykio problema Husserlio filosofijoje

Rašto darbe analizuojama vaizduotės ir sąmonės santykio problema Edmundo Husserlio filosofijoje. Remiamasi prielaida, kad vaizduotės kaip unikalios mentalinio žmogaus gebėjimo tema ilgą laiką buvo Vakarų filosofijos diskursų periferijoje. Tokią vaizduotės sampratą įtvirtino Aristotelis. Husserlis reabilitavo vaizduotės reikšmę žmogaus kasdienybėje, todėl dabartiniuose fenomenologijos, sąmonės filosofijos, neurobiologijos etc. tyrimuose tapo būtina apibrėžti vaizduotės ir sąmonės santykį, atsižvelgiant į Husserlio vaizduotės ir sąmonės analizę. Rašto darbe iškeliamas ir analizuojamas problema: jeigu visi sąmonės išgyvenimai yra vienintelė tikrovė, o vaizduotė apibrėžiama kaip „modifikuota sąmonė“, koks tų išgyvenimų statusas vidujai sąmonės? Ar tokiu atveju įmanoma radikali perskyra tarp vaizduotės ir sąmonės ir koks apskritai yra vaizduotės ir sąmonės santykis? Iškeltos problemos pagrindu rašto darbe suformuluojama ir pagrindžiama tezė, kad vaizduotės ir sąmonės skirtis Husserlio filosofijoje galima formaliai, bet ne praktiškai, nes: a) formaliai vaizduotės ir sąmonės objektas bei veikimo laukai skiriasi, bet praktiškai jų atskirti negalima dėl intencionalios sąmonės ir vaizduotės struktūros; b) formaliai vaizduotės ir sąmonės išgyvenimų statusas yra skirtingas, bet praktiškai tokia skirtis negali būti pagrįsta dėl išgyvenimus suvienodinančios sintetinės laiko funkcijos; c) formaliai galima atskirti aktualų realybės suvokimą (sąmonės gebėjimas) nuo įsivaizdavimo, bet praktiškai tokia skirtis problemiška dėl taikomo fenomenologinio metodo (iš pirmo asmens perspektyvos). Šis rašto darbas aktualiai prisideda prie vaizduotės reikšmės įtvirtinimo, jos objekto, veikimo lauko, ribų ir santykio su sąmone tyrimų. Vaizduotės ir sąmonės santykio problema Husserlio filosofijoje tyrimas reikšmingas ir visam fenomenologijos kaip sąmonės reiškinių aprašymo projekto dabartinėje Vakarų filosofijoje pagrindimui: suprobleminami pažinimo būdai ir „tikrovės“ statusas. Šio rašto darbo tikslas – ištirti, koks yra vaizduotės ir sąmonės santykis Husserlio filosofijoje, apibrėžti vaizduotės ir sąmonės objektą, veikimo lauką, nustatyti vaizduotės ir sąmonės funkcijų ribas bei fiksuoti vaizduotės ir sąmonės santykio reikšmę visam fenomenologijos projektui.

Raktažodžiai: *vaizduotė, sąmonė, fenomenologija, intencionalumas, tikrovė, pažinimas*

SUMMARY

The Problem of Relation Between Imagination and Consciousness in Husserl's Philosophy

The written work analyzed the issue of imagination and consciousness relation in Edmund Husserl's philosophy. The presumption is referred that the theme of imagination as a unique mental human's ability for a long time has been in the periphery of Western philosophy discourses. Such position of imagination has been fixed by Aristotle. Husserl has rehabilitated the meaning of imagination in the daily human life, therefore it has become a necessity in the current phenomenology, consciousness philosophy, neurobiology, etc. researches to define the relation of imagination and consciousness, considering Husserl's imagination and consciousness analysis. The issue is raised and analyzed in the written work: if all consciousness experiences are the sole reality, and imagination is defined as "modified consciousness", what is the status of such experiences inside the consciousness? Is the radical division between imagination and consciousness possible in such case and what is the relation of imagination and consciousness in total? On the basis of the raised issue in the written work the thesis is formed and based that the division of imagination and consciousness in Husserl's philosophy is possible formally, but not practically, because: a) formally imagination and consciousness object and areas of functioning differ, but practically they cannot be separated due to intentional structure of consciousness and imagination; b) formally the status of experiences of imagination and consciousness is different, but practically such division cannot be based on the synthetic time function, equalizing the experiences; c) formally the actual perception of reality (ability of consciousness) can be separated from imagination, but practically such division is problematic due to the applied phenomenological method (from the perspective of first person). This written work relevantly adds to the fixation of imagination meaning, researches on its subject matter, area of functioning, limits and relation with consciousness. The research of the issue of imagination and consciousness relation in Husserl's philosophy is also significant to the reasoning of the whole phenomenology project as the description of consciousness phenomena in the current Western philosophy: cognition ways and the status of "reality" are made issues. The aim of this written work is to analyze what is the relation of imagination and consciousness in Husserl's philosophy, to define the subject matter of imagination and consciousness, area of functioning, to determine the limits of functions of imagination and consciousness and to fix the significance of the relation of imagination and consciousness to the whole phenomenology project.

Keywords: *imagination, consciousness, phenomenology, intentionality, reality, knowledge*

Ivadas

1.1. Temos pagrindimas. Vaizduotės kaip unikalaus mentalinio žmogaus gebėjimo tema pirmą kartą sistemingai tiriama ir Vakarų filosofijoje įtvirtinama Aristotelio. Aristotelis ne tik apibrėžė vaizduotės veikimo lauką, bet ir priskyre jai šalutinę poziciją, lyginant su teoriniu protu¹. Todėl vaizduotės tyrimui Vakarų filosofijoje tradiciškai nebuvo skiriama tiek dėmesio, kiek pažintinių proto gebėjimų tyrimui. Įvairūs dabartinės filosofijos diskursai reabilitavo vaizduotės reikšmę žmogaus kasdienybėje². Šis rašto darbas aktualiai prisideda prie vaizduotės reikšmės įtvirtinimo, jos objekto, veikimo lauko, ribų ir santykio su mąstymu tyrimų. Vaizduotės ir sąmonės santykis pirmą kartą įvairiais aspektais fenomenologiškai analizuojamas Edmundo Husserlio filosofijoje. Tai patvirtina analizuojamo fenomeno sudėtingumą, taip pat tokio tyrimo reikšmę visam fenomenologijos kaip sąmonės reiškinių aprašymo projektui: suprobleminami pažinimo būdai ir skirtingais būdais „pagaunama“ tikrovė. Kadangi Vakarų filosofijoje ilgą laiką vaizduotė buvo aktualių problemų periferijoje, Husserliui aktualizavus vaizduotės kaip mentalinio gebėjimo temą, dabartinėje sąmonės filosofijoje ir fenomenologijoje tapo būtina apibrėžti vaizduotės ir sąmonės santykį, atsižvelgiant į Husserlio vaizduotės ir sąmonės tyrimus. Vaizduotės ir sąmonės santykio analizė numato tarpdalykinį kontekstą, įtraukiant sąmonės filosofijos, neurobiologijos, psichologijos disciplinų tyrimus. Šiame rašto darbe atskirai neplėtojamas tarpdalykinis diskursas, o bendros problemos, su kuriomis susiduria minėtos disciplinos, tiesiogiai besiremiančios fenomenologine Husserlio vaizduotės analize, nurodomos išnašose. Šiame rašto darbe sistemingai tiriama vaizduotės ir sąmonės santykio problema, remiantis Husserlio veikaluose pateikta medžiaga, dėmesį fokusuojant į Husserlio analizės probleminius aspektus.

1.2. Tezė. Vaizduotės ir sąmonės skirtis Husserlio filosofijoje galima formaliai, bet ne praktiškai, nes:

- a) Formaliai vaizduotės ir sąmonės objektas bei veikimo laukai skiriasi, bet praktiškai jų atskirti negalima dėl intencionalios sąmonės ir vaizduotės struktūros;
- b) Formaliai vaizduotės ir sąmonės išgyvenimų statusas yra skirtingas, bet praktiškai tokia skirtis negali būti pagrįsta dėl išgyvenimus suvienodinančios sintetinės laiko funkcijos;
- c) Formaliai galima atskirti aktualų realybės suvokimą (sąmonės gebėjimas) nuo įsivaizdavimo, bet praktiškai tokia skirtis problemiška dėl taikomo fenomenologinio metodo (iš pirmo asmens perspektyvos).

1.3. Problema. Jeigu visi sąmonės išgyvenimai yra vienintelė tikrovė, o vaizduotė apibrėžiama kaip „modifikuota sąmonė“, koks tų išgyvenimų statusas vidujai sąmonės: ar tokiu atveju įmanoma radikali perskyra tarp vaizduotės ir sąmonės ir koks apskritai yra vaizduotės ir sąmonės santykis?

1.4. Šaltinių ir tyrinėjimų apžvalga. Rašto darbe remiamasi pagrindiniais Husserlio veikalais, sudarančiais *Husserlianos* seriją, kuriuose fiksuojamos rašto darbo probleminę ašį sudarančios temos. Veikale *Fantazija ir atspindžio sąmonė* (2006) išsamiai tiriama vaizduotės fenomenas, *Paskaitose apie reikšmę* (1984), *Loginiuose tyrinėjimuose* (1984) analizuojama vaizduotės ir suvokimo vaizdinio skirtumai, plėtojama reprezentacijos teorija. *Vidinės laiko sąmonės fenomenologijoje* (1966) tiriama bendras sintetinis vaizduotės ir sąmonės produkuojamų vaizdinių pagrindas – laikas. *Pirmojoje filosofijoje. Fenomenologinės redukcijos teorijoje* (1959) ir *Pirmojoje filosofijoje. Kritinėje idėjų istorijoje* (1956) plėtojama išsami sąmonės fenomenologija, pradėta *Grynosios fenomenologijos ir fenomenologinės filosofijos idėjų istorijoje* (1950), o veikale *Daiktas ir erdvė* (1973) analizuojama suvokimo struktūra. Kiti rašto darbe minimi Husserlio veikalai pateikiami išnašose ir literatūros sąrašė. Rašto darbe naudojama atrinkta, analizuojama tema ir formuluojamus argumentus pagrindžianti kritinė literatūra. Ypač vertingi, vaizduotės fenomeno problematiką sąmonės filosofijoje pristatantys straipsniai: Markas P. Drostas, „The Primacy of Perception in Husserl’s Theory of Imagining“ (1990), Beata Stawarska „Defining Imagination: Sartre between Husserl and Janet“ (2005). Verta paminėti išsami Bryano Elliotto studija *Phenomenology and Imagination in Husserl and Heidegger* (2005). Kita rašto darbe naudojama kritinė literatūra pateikiama išnašose ir literatūros sąrašė.

1.5. Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Magistrinio darbo tikslas – ištirti, koks yra vaizduotės ir sąmonės santykis Husserlio filosofijoje, apibrėžti vaizduotės ir sąmonės objektą, veikimo lauką, nustatyti vaizduotės ir sąmonės funkcijų ribas bei fiksuoti vaizduotės ir sąmonės santykio reikšmę visam fenomenologijos projektui. Siekdami šio tikslo, keliame konkrečius uždavinius:

1. Apibrėžti sąmonės funkciją:
 - a) Ištirti, kas yra sąmonės objektas;
 - b) Nustatyti sąmonės veikimo lauką;
 - c) Nurodyti sąmonės veikimo lauko ribas;

2. Apibrėžti vaizduotės funkciją:
 - a) Nustatyti, kas yra vaizduotės objektas;
 - b) Apibrėžti vaizduotės veikimo lauką;

c) Nustatyti vaizduotės veikimo lauko ribas;

3. Apibrėžti vaizduotės ir sąmonės santykį Husserlio filosofijoje:

- a) Nustatyti vaizduotės ir sąmonės objekto apibrėžimo problemą;
- b) Nustatyti vaizduotės ir sąmonės funkcijų apibrėžimo problemą;
- c) Nustatyti vaizduotės ir sąmonės ribų problemą.

1.6. Tyrimo metodai. Pagrindinis rašto darbe taikomas metodas – teorinės rekonstrukcijos, sistemingai rekonstruojant Husserlio pažiūras darbe keliamos problemos atžvilgiu. Taip pat darbe taikomi lyginamosios analizės ir kritinės analizės metodai. Pirmasis metodas taikomas, lyginant atskirų autorių pozicijas darbe keliamų problemų atžvilgiu, antrasis metodas taikomas kritiškai analizuojant autorių interpretacijų korektiškumą, tiriamos problemos atžvilgiu, bei nurodant labiausiai pagrįstą poziciją.

1.7. Darbo struktūra. Rašto darbą sudaro įvadas, santraukos lietuvių ir anglų kalbomis, dėstymo dalis, išvados, literatūros sąrašas ir išnašos.

Įvade apibrėžiama rašto darbo tema, pagrindžiamas jos aktualumas, iškeliamą problema, nurodomi tyrimo tikslai, suformuluojama tezė, nurodomi tyrime taikomi metodai. Santraukose lietuvių ir anglų kalbomis supažindinama su rašto darbo tema, problema, pateikiama tezė ir analizės tikslai. Dėstymo dalį sudaro trys pagrindiniai skyriai: **1. Sąmonė; 2. Vaizduotė; 3. Vaizduotės ir sąmonės santykis;** kurių kiekvienas atskirai skirstomas į tris poskyrius: **1.2. Sąmonės objektas** (poskyryje apibrėžiamas sąmonės objektas); **1.2. Sąmonės veikimo laukas** (poskyryje apibrėžiamas sąmonės veikimo laukas); **1.3. Sąmonės ribos** (poskyryje iškeliamą sąmonės veikimo lauko ribų problema); **2.1. Vaizduotės objektas** (poskyryje apibrėžiamas vaizduotės objektas); **2.2. Vaizduotės veikimo laukas** (poskyryje apibrėžiamas ir tiriamas vaizduotės veikimo laukas); **2.3. Vaizduotės ribos** (poskyryje iškeliamą vaizduotės veikimo lauko ribų problema); **3.1. Vaizduotės ir sąmonės objekto apibrėžimo problema** (poskyryje apibendrinami ankstesnių skyrių analizės rezultatai, analizuojama vaizduotės ir sąmonės objekto apibrėžimo problema); **3.2. Vaizduotės ir sąmonės funkcijų apibrėžimo problema** (poskyryje apibendrinami ankstesnių skyrių analizės rezultatai, analizuojama vaizduotės ir sąmonės funkcijų apibrėžimo problema); **3.3. Vaizduotės ir sąmonės ribų problema** (poskyryje apibrėžiama vaizduotės ir sąmonės ribų problema, remiantis ankstesnių skyrių analizės rezultatais).

Išvadosse pateikiami apibendrinti rašto darbe atlikto tyrimo rezultatai. Literatūros sąrašą sudaro rašto darbe naudota literatūra, o išnašose pateikiama papildoma rašto darbe keliamą problemą išplečianti medžiaga.

1. Sąmonė

Sąmonė Husserlio filosofijoje plačiąja prasme suprantama kaip intencionalių aktų koreliacijos su išgyvenamais turiniais kontinuumas. Intencionalinės sąmonės struktūros tyrimas yra svarbiausias fenomenologijos uždavinys, kadangi jo metu suprobleminamas sąmonės santykis su intencionaliais sąmonės aktais pagaunama realybe. Tai, kad visi sąmonės aktai, kuriais gaunama informacija apie realybę, yra intencionalūs, suproblemina pačios realybės statusą. Kadangi intencionalūs sąmonės aktai realybėje neegzistuoja, o realybė, atitinkamai, prasmingai neegzistuoja be intencionalių sąmonės aktų, tokiu atveju iškyla transcendencijos (realybė) ir imanencijos (sąmonė) santykio/skirties problema, kurią Husserlis įvairiais aspektais sprendžia visuose savo veikaluose. Kita ne mažiau svarbi problema – sąmonės patyrimo vieningumo užtikrinimas. Patyrimo vieningumą Husserlis sieja su laiko struktūra. Pagrindinė transcendentalinės sąmonės struktūra – patirties įlaikinimas, kuomet išlaikomos laikiškai praeičiai priklausančios perspektyvos kaip būtinos dabartiniam objekto suvokimui ir numatomos ateities tam pačiam objektui priskiriamos perspektyvos. Patyrimas būtų neįmanomas be šio sąmonės gebėjimo, vadinamo transcendentaliniu konstituavimu, kuris yra būtina sąlyga vieningo, t. y. struktūruoto bei artikuliuoto diferencijuotų daiktų patyrimo. Sintezuojanti sąmonės veikla skirtingus suvokimo laiko momentus sujungia į visumą, tad laiko momentų sintezė įgalina ne tik objektų identifikaciją, bet užtikrina ir suvokiančios sąmonės tapatybę bei homogeniškumą. Laiko momentų sintezė įgalina objektinę skirtingų suvokimo momentų identifikaciją, atributyviai priskiria skirtingus išgyvenimus tos pačios sąmonės veiklai, susieja kiekvieną sąmonės išgyvenimą su konkrečiu patiriamu objektu. Tad transcendentalinė sąmonė visus potencialius skirtumus ištirpdo unifikuojančioje sąmonės sintezės veikloje. Dėl transcendentalinės sąmonės sampratos kai kurie tyrinėtojai (pavyzdžiui, Theodoras Celmsas, Hermanas Philipse'as, Vittorio de Palma)³ Husserlio filosofiją laiko transcendentaliniu idealizmu. Vis dėlto dalykinis sąmonės turinys, konstituojantis sąmonę, nėra nei imanentiškas, nei transcendentiškas. Kadangi vienintelė realybė yra sąmonės išgyvenimų realybė, kyla klausimas, koks yra sąmonės išgyvenimų statusas vidiniame sąmonės veikimo lauke? Šis klausimas tiesiogiai liečia sąmonės ir vaizduotės santykio problemą, todėl toliau atskirai apibrėšime sąmonės objektą ir sąmonės veikimo lauką, artėdami prie sąmonės išgyvenimuose konstituojamos realybės supratimo.

1.1. Sąmonės objektas

Sąmonės objektas plačiąja prasme, kaip nurodo Husserlis antrajame *Loginių tyrinėjimų* (1984) tome, yra sąmonės išgyvenimai arba sąmonės turiniai (Husserlis 1984: 323), kurie yra integralios sąmonės vienovės dalys. Sąmonės objektas sudaro pačių sąmonės išgyvenimų turinį, kuriame kiekvienas išgyvenimas turi sąryšį su išgyvenimų visuma. Intencionalus objektas negali būti pagaunamas vienu intencionalių aktu, nes kiekvienas intencionalus aktas yra judėjimas nuo atskiro objekto dalinio suvokimo, prie vis pilnesnio suvokimo. Kiekvieno objekto suvokimas suponuoja kitų potencialiai suvokiamų objektų horizontą, nes, anot Husserlio, kiekvieno objekto suvokimas visuomet vyksta sąsajoje su aplinka (Husserlis 1972: 21). Kiekviename išgyvenime siekiame intencionalaus objekto, o šių siekiamų objektų prasmė intencionaliuose aktuose. Sąmonė gali būti nukreipta į išorę, į materialių objektų pasaulį; tokiu atveju turime pirminį sąmonės intencionalinių aktų sluoksnį, kurį sudaro įvairiausių išpūdžių srautas, tačiau, kita vertus, šiam nukreiptumui būdinga daugiaparadigminė struktūra – to paties nukreiptumo viduje slypi įprasminančio alternatyvinio pasirinkimo galimybės. Tačiau perkeldama dėmesio centrą nuo išorinio pasaulio daiktų į pačią save, ji gali būti nukreipta pati į save ir paversti išpūdžių srautą dėmesio objektu. Atsiranda antrasis sąmonės intencionalinių aktų srautas – refleksija. Tokiu būdu sąmonės objektas yra pati sąmonė, kuri vis dėlto konstituojama aktualizuojant išgyvenimus arba savo pačios turinius. Po transcendentalinės redukcijos realus objektas „iškeliamas už skliaustų“, kad būtų galima susitelkti į jo pažinimo aktą. Kyla klausimas, ar sąmonės konstitucijai reikalingas išorinis pasaulis vien kaip reguliatyvinė idėja ir tokiu atveju, ar vis dar prasminga kalbėti apie subjekto/objekto skirtį, jeigu objekto egzistavimo sąlyga yra sąmonės intendavimo modusas? Atsakant į šį klausimą, būtina atskirai apibrėžti sąmonės veikimo lauką.

1.2. Sąmonės veikimo laukas

Prielaidos Husserlio filosofiją traktuoti kaip transcendentalinį idealizmą duotos Husserlio veikale *Loginiai tyrinėjimai*. Pirmoji prielaida kyla iš daikto savaime, kuris neprieinamas sąmonei, konstatavimo tradicijos. Husserlis *Paskaitose apie reikšmę* (1984) teigia, kad transcendentiniai objektai yra duoti betarpiškai per išorinį patyrimą (Husserlis 1984: 178), nes išorinis patyrimas yra gamtos objektų saviduoties modusas. Antra prielaida kyla iš pirminės medžiagos arba patyrimo pagrindo, pažinimui teikiančio beformius, imanentiškus sąmonei turinius, kurie yra duoti apodiktiškai vidiniame suvokime, išpildomi per intencionalius aktus ir suvokiami kaip transcendentinio objekto išraiškos. Dėl to, kaip Husserlis pažymi veikale *Vidinės laiko sąmonės fenomenologija* (1966), juslinės konstitucijos sąvoka atitinka „suvokimo/suvokimo turinio schemą“ (Husserlis 1966: 7), t. y. dualizmą tarp beformės medžiagos ir jai objektišką prasmę teikiančios intencionalios formos: juslinis objektas atitinka išgyvenimų (Erlebnissen), atitinkamai, potyrių (Empfindungen) „suvokimą“ (Auffassung) arba „raišką“ (Deutung), kurie yra imanentiški, pirminiai ir betarpiškai duoti sąmonei, ir kieno nors reiškiniu jie tampa, kaip nurodo Husserlis *Grynosios fenomenologijos ir fenomenologinės filosofijos idėjų* (1950) pirmojoje knygoje ir antrojoje *Loginių tyrinėjimų* dalyje – tik per „suvokimo“ (Apperzeption) aktą (Husserlis 1984: 79, 349, 616, 760; 1950: 83, 191, 225). Tai yra toks „akto pobūdis (Aktcharakter), kuriuo potyris išpildomas ir dėl kurio mes suvokiame tam tikrą objektą“ (Husserlis 1984: 399). Pačiuose išgyvenimuose objektas neduotas: tas pats potyrių kompleksas gali būti suvokiamas skirtingais būdais ir reprezentuoti skirtingus objektus. Hyletiniai (hyletische) faktai turi tik vieną reikšimosi funkciją ir todėl jie funkcionuoja ne kaip jų pačių reprezentantai, o kaip reprezentantai kažko kito, nei jie patys yra. Atsižvelgiant į šią funkciją, hyletiniai faktai veikale *Fenomenologinė psichologija. Vasaros semestro paskaitos 1924 m.* (1963) traktuojami kaip „subjektyvūs objektai“ (Husserlis 1963: 163, 165, 168). Šių dviejų kritinių prielaidų pagrindu fenomenologinis idealizmas redukuojamas į būtiną būties ir sąmonės koreliaciją, kitaip sakant, į susitelkimą ties empirinio ir tikro objekto suvokimo skirtumais. Bet tai nereiškia, kad sąmonė yra išoriškas konstitucijos principas, įgalinantis patyrimo formą. Šis susitelkimas fiksuojamas *Loginiuose tyrinėjimuose*, kur Husserlis kritikuoja paveiklo-teoriją, pagal kurią sąmonės objektas yra išorinio objekto atspindys arba paveikslas (Husserlis 1984: 384, 436). Priešingai paveiklo teorijai, Husserlis formuluoja objekto koreliacijos ir jo galimos duoties suvokime tezę, todėl objektas traktuojamas kaip idealus adekvataus suvokimo koreliatas, t. y. kaip fenomenalaus objekto idealizavimo rezultatas (Husserlis 1984: 370, 589, 667, 730). Husserlis, kritikuodamas daikto savyje galimybę, formuluoja du pagrindinius argumentus: būtina koreliacija tarp būties ir sąmonės, kuomet visa, kas yra, tam tikru būdu reiškiasi sąmonėje, ir

suvokimo kaip tarpinės sąmonės supratimas. Priimant anksčiau suformuluotas dvi prielaidas, fenomenologinis idealizmas gali būti traktuojamas kaip metafizinis idealizmas, kadangi numato redukciją kaip tikrovės sąmonėje suspendavimą ir apsiribojimą imanentiškais išgyvenimais, kurie *de facto* yra lygiagretūs empirinei tikrovei kaip vienintelei tikrovei. Husserlis sąmonę suvokia kaip būti (Sein) ir kaip tikrovę (Wirklichkeit), kaip ontologinį regioną (ontologische Region), arba, atitinkamai, kaip kategoriją (Kategorie), kuri viską apima. Sąmonė kaip ontologinis fundamentas yra absoliuti, t. y. kaip substancija, kuri apima visas tikrovės dalis ir pačią tikrovę ir todėl ji yra objekto reiškinio konstitucijos vieta⁴. Tiesiogine ir absoliučia prasme egzistuoja tik subjektas, gebantis reflektuoti, ir jo imanentiniai turiniai. Tokiu atveju Husserlis išlaiko tą patį pasaulio sudvejinimą, kokią Kantas ir fenomenologinis realizmas išlaikė objekto atveju, postulodami „daiktą savyje“ arba „tikrą tikrovę“⁵: sąmonė Husserliui yra empirinės tikrovės pagrindu egzistuojanti tikrovė. Ontologinis reiškinio pagrindas, kuris Kantui yra daiktas savaime (įgalinantis reiškinys, bet pats nesireiškiantis), Husserliui yra sąmonė, kurioje reiškinys reiškiiasi ir yra išgyvenamas. Husserlis šalia realaus (patiriamo) pasaulio įveda „vidujybę“ (Innerlichkeit), kuri, priešingai daiktui savaime, neįgalina pažinimo, bet susideda iš grynai funkcionalių faktų, kurie užpildo kiekvieną deskriptyvų (fenomenologinį) turinį, t. y. iš grynai imanentiškų išgyvenimų. Juose slypi patiriamojo pasaulio esmė. *Loginiuose tyrinėjimuose* formuluojama suvokimo teorija suteikia sąmonei ontologinį statusą, kadangi skiriama: 1) transcendentinis objektas, kuris įgalina *proteron pros hemas*, bet pasiekiamas yra tik per išgyvenimus, kurie yra savotiški jo reprezentantai; 2) beformiai turiniai, kurie yra duoti kaip vienintelės tikros duotybės, įgalinančios *proteron te physei*, bet pasiekiami tik per refleksiją; 3) suvokimo aktas, kuris beformiams turiniams suteikia objektišką prasmę, šikcuodamas juos kaip transcendentinio objekto reprezentantus. Tokiu būdu sąmonė apima ir pirminę pažinimo medžiagą (kadangi turiniai yra imanentiški), ir savo suvokimo principą (kadangi turiniai yra beformiai). Šioje vietoje slypi idealistinis Husserlio mąstymo branduolys. Anksčiau suformuluotos Husserlio fenomenologijos kaip transcendentalinio idealizmo prielaidos kyla iš paveldėtų René Descarteso ir Franzo Brentano mąstymo ypatybių. Anot Brentano, „vidinis suvokimas yra vienintelis suvokimas tikrąja šio žodžio prasme ir tik psichiniai fenomenai iš tikrųjų egzistuoja“ (Brentano 1973: 128). Kadangi fiziniai fenomenai (spalvos, tonai etc.) gali egzistuoti nepriklausomai nuo subjekto, jie „nėra esmiškai egzistuojantys dalykai, bet tik kaip „kažko tikro ženklai, kas per savo itikrovinimą jų vaizdinius sudaro“, taigi „jie egzistuoja fenomenaliai ir intencionaliai“, t. y. apskritai *neegzistuoja* (kursyvas – E. B.) (Brentano 1973: 28, 129, 250). Juslinis turinys yra tik vidinis sąmonės momentas. Husserlis veikale *Aritmetikos filosofija* (1970), laikydamasis brentaniškos tradicijos, teigia, kad formalios kategorijos kyla iš refleksijos (Husserlis 1970: 20, 45, 58, 69, 74, 77, 85) ir kad vidinis patyrimas yra lemiamas (Husserlis 1970: 42, 58, 66)⁶.

Husserlis modifikuoja vidinio suvokimo sampratą. Vidinis suvokimas nėra introspekcija, kurios metu aš stebiu savo vidinį gyvenimą, paversdamas jį savo apmąstymų tema arba savojo dėmesingo žvilgsnio objektu. Husserlis kalba ne apie introspekciją, t. y. vidinį savęs kaip objekto stebėjimą, bet apie pirminį savosios patirties išsąmoninimą, kuris pirmesnis už bet kokias patirtį tematizuojančias ir objektyvuojančias refleksijas. Ši vieta Husserlio filosofijoje yra problemiška ir nevienareikšmiškai suvokiama dabartinėse fenomenologinėse analizėse. Pavyzdžiui, vadinamųjų neuromokslų tyrimuose, taip pat paskutinėse studijose, siekiančiose legitimuoti heterofenomenologiją kaip naują sąmonės patirčių tyrimo metodą, Husserlio suproblemita pirminė sąmoninga patirtis (qualia) yra aštriausių diskusijų centras⁷. Anot Husserlio, nepaisant visų savo abejonių dėl savęs ir nepaisant visų savo įsitikinimų apie save aš visų pirma turiu akivaizdų patyrimą, kad esu. Tai yra tam tikras duoties pirmojo asmens perspektyvoje akivaizdumas, kuris negali būti tapatinamas su jokiais „Aš“ kaip filosofinės sąvokos konstrukcijomis. „Aš esu“ akivaizdumas yra tiesioginė sąmonės patirtis arba šios patirties bruožas. „Aš esu“ šiuo atveju yra ne koks nors ontologinis postulatų, bet greičiau transcendentali sąmonės plotmė, be kurios būtų neįmanoma jokia saviidentifikacija ir jokia abejonė savimi. Bet kurioje patirtyje, kuri vyksta pirmojo asmens perspektyvoje, neįmanoma išvengti nuorodos į šią savosios patirties duotį sau. Husserlis pažymi, kad man akivaizdu yra ne tik tai, kad aš esu, bet akivaizdumas aptinkamas ir bet kokiuose suvokimuose, kai aš suvokiu tą ar aną dalyką, kartu suvokdamas, kad tai aš suvokiu. Visi šie patirties sprendimai yra paremti „aš esu“ intuicija, kuri negali būti adekvačiai išreikšta žodžiais. Jei išgyvenimai yra tarpusavyje susieti ir nurodantys vieni į kitus kaip į visumos dalis, tai tokia susieta visuma gali būti prieinama tik iš pačių išgyvenimų vidaus, o ne iš išorės. Išgyvenimai gali būti suprantami tik juos išgyvenant. Išplėsta išgyvenimo samprata leidžia daryti išvadą, jog nė vienas išgyvenimas negali būti išgyventas iki galo. Kitaip tariant, aš neturiu tokios „vidinio suvokimo“ galios, kurios dėka galėčiau visiškai išsąmoninti savo išgyvenimus. Vėliau Husserlis pirmą savo teiginį atmetė, toliau plėtodamas tik antrąjį: pirminė pažinimo medžiaga susideda iš sąmonei imanentiškų ir refleksyviai prieinamų išgyvenimų. *Loginiuose tyrinėjimuose* fenomenologinę suvokinio- ir mąstymo kryptingumo (Anschauungs- und Denkrichtung) analizę Husserlis tapatina su vidinio suvokimo refleksijos analize, kuri išgyvenimus traktuoja kaip objektus (Husserlis 1984: 202, 669). *Grynosios fenomenologijos ir Fenomenologinės filosofijos idėiose* Husserlis pabrėžia būtinybę „stebėjimo nukreiptumo nuo natūralių duotybių“ (Husserlis 1950: 136), kad išgrynintų sąmonės lauką. „Fenomenologinis metodas veikia refleksijos aktuose“ (Husserlis 1950: 162). Dar vėliau Husserlis teigia, kad: „grynosios vidujybės“ pasiekiamos per „kūrybinį metodą“ (künstlerische Methode) (Husserlis 1963: 194), kitaip sakant, kaip Husserlis formuluoja *Pirmojoje filosofijoje. Fenomenologinės redukcijos teorijoje* (1959) ir *Pirmojoje filosofijoje. Kritinėje idėjų*

istorijoje (1956), prie jų priartėjama per „nenatūralų nukreiptumą“ (unnatürliche Einstellung) (Husserlis 1959: 121), kuomet išorinis objektų patyrimas redukuojamas į vidinį išgyvenimų patyrimą (Husserlis 1956: 259; 1963: 191). Vidujybė yra pavyzdys „pirminio visų kitų pažinimų šaltinio“ ir „viso besireiškiančio objektyvumo“ (Husserlis 1959: 5; 1963: 193). Transcendentalinis nukreiptumas yra introspekcijos rūšis, orientuota į „potyrį ir suvokimą“ (Husserlis 1984: 129). Paralelizmas tarp fenomenologijos ir psichologijos fiksuojamas dėl jų abiejų tų pačių duočių vidinio patyrimo, t. y. vidinių turinių tyrimo. Bet būdai, kuriais tos duotybės suvokiamos, yra skirtingi. *Loginiuose tyrinėjimuose* Husserlis tvirtina, kad: „objektas sąmonėje nėra pavaizduotas taip, jog pačiam transcendentiniam daiktui kažkokiu būdu panašus turinys sąmonėje būtų duotas“ (Husserlis 1984: 437) ir kad būtų klaida skirti intencionalų ir tikrą objektą, kadangi tokiu atveju neišvengiamai tektų intencionalų objektą traktuoti kaip paveikslą (atspindį – Bild) arba tikrojo objekto ženklą (Husserlis 1984: 438). Husserlio reprezentacijos teorija paremta teiginiu: „intuityviu objekto reprezentantu gali būti tik turinys, kuris yra jam tapatus arba panašus“ (Husserlis 1984: 623). Todėl „išgyventa potyrio medžiaga“ suprantama kaip „analogiška suvokimo medžiaga“ (Husserlis 1984: 81), t. y. kaip imanentiškas objektas, kuris traktuojamas kaip vidinis atspindys arba transcendentiško objekto ženklas. „Sąmonėi potyriai nieko nereiškia <...> jie nėra objekto savybių ženklai, o potyrių kompleksas nėra paties objekto ženklas; jie yra išgyvenami per objektyvuojantį aiškinimą (Husserlis 1984: 80). Kai potyrių turinys „duotas ne tiesiogiai kaip tai, kas jis yra, bet netiesiogiai – per ženklą, tuomet pats suvokimas yra simbolinis arba netiesioginis vaizdinys (Husserlis 1970: 193). Ta pati problema aptinkama ir vėlesniuose (1908–1910 m.) tekstuose. Husserlis perima Brentano psichinių fenomenų kaip apodiktiškų ir betarpiškų duočių suvokimą, formuluodamas transcendentalumo sąvoką: kaip sąmonė gali peržengti pati save ir tuo pačiu būti fiksuojama kaip ta pati sąmonė? Kaip tai, kas yra imanentiška gali apimti tai, kas nėra imanentiška? Kita vertus, Husserlis nurodo, kad realus pasaulis ir realūs objektai nėra suvokiami betarpiškai, bet per jų išgyvenimus. Jeigu taip būtų, tuomet išorinis patyrimas būtų netiesioginė sąmonė, o fenomeninis daiktas – tiesiogiai nepasiekiamos tikrovės ženklas. Husserlis tokiam tvirtinimui užbėga už akių, teigdamas, kad tikras (realus) objektas suvokime yra duotas tiesiogiai. Husserlis išlaiko descartiškąjį imanentiškumo kaip tikrumo traktavimą, bet daikto turinio apibrėžimas lieka problemiškas. Viena vertus, daiktas neegzistuoja atskirai nuo reiškinių, kuriuose jis yra duotas, kita vertus, daiktas nėra nei fikcija, nei pati sąmonė, nei tam tikra sąmonės dalis (Husserlis 1984: 29, 36, 40, 68). Prigimtinė būtis (Natursein) yra „visiškai paslėpta sąmonėje labai panašiai kaip kad tono būtis melodijoje“ (Husserlis 1984: 69). Transcendentinis objektas akte nėra realiai pagaunamas, „jis pats nėra sąmonė“ (Husserlis 1984: 36). Problema slypi tame, kaip „pažinimas gali būti suprantamas, jeigu objektai neredukuojami į pačios sąmonės sąryšingumą, ir, antra vertus,

jeigu objektai yra redukuojami, kaip pažinimas netampa gryna iliuzija“ (Husserlis 1984: 26). Idealizmas, anot Husserlio, nėra būtina objekto ir sąmonės koreliacija, bet jis fiksuojamas absoliučios sąmonės redukcijoje (Husserlis 1984: 138), kuomet konstitucijos pagrindu laikomas beformių ir imanentiškų išgyvenimų suvokimas. Šią mintį Husserlis vėliau atmetė, pasiūlydamas patyrimo analizę, postuluojančią, kad empiriniai faktai turi nuo jų specifikos, o ne nuo subjektyvumo priklausančias struktūrines formas. Anot Husserlio, *a priori* yra idėjų santykis. *A priori* yra ne tik formalūs-analitiniai, bet ir materialūs-sintetiniai aprioriniai postulatai, kurie „nėra nepriklausomi nuo jų objektiškumo, bet remiasi jusliniais vaizdiniais (Husserlis 1984: 259). Tokių apriorinių postulatų pavyzdžiai yra: „nėra judėjimo be pagreičio“, „nėra spalvos be tįsumo“, „nėra tono be garso“ etc. Tokio tipo postulatai *Loginiuose tyrinėjimuose* grindžiami ne subjekto sudaromo „vaizdo būdu“ (Husserlis 1984: 240), bet „esmiškame turinių specifiškume“ (Husserlis 1984: 255, 257) taip, kad jie „grynomis turinių rūšimis gali būti pakeisti“ (Husserlis 1984: 254). Kiekvienas apriorinis postulatą galioja kiekvienam galimam subjektyvumui. Turinio suvokimas *eo ipso* yra jo sąsajos su kitais turiniais ir jų sudaromos vieningos formos suvokimas. Priešingai kategorinėms formoms, kurios išvedamos iš subjekto mąstymo praktikos ir objektams nesuteikia „jungiančios formos“ (Verknüpfungsform), juslinės formos įgalina vienumą ir taip pat kaip jusliniai turiniai yra duotos patyrimo prieš kiekvieną sintezės aktą (Husserlis 1984: 715). Anot Husserlio, „Kantas nepamatė, kad mums yra duota daug turinio sąsajų“ (Husserlis 1970: 41). Husserlis nuolat grįžta prie idealistinių išvadų iš turinio/suvokimo schemas. *Paskaitose 1904/05 m.* (1984) jis tvirtina, kad turiniai gali būti suvokiami skirtinga prasme ir kad prasmė gali būti konstituojama atskiro turinio pagrindu (Husserlis 1984: 40). Husserlis veikale *Daiktas ir erdvė* (1973) pastebi, kad nepaisant suvokimo nuo turinio nepriklausomybės, tono pojūtis negali išreikšti spalvos ir kad skirtis tarp objekto ir realaus turinio kaip kad tarp potyrio turinio ir suvokimo yra „nepakankama“, kad „suvokimo galią ir prasmę“ padarytų suprantama (Husserlis 1973: 54, 57). Husserlis vėl grįžta prie reprezentacijos teorijos, kuri objektišką santykį aiškina „per imanentišką atspindį“ ir įtvirtina suvokimo priklausomybę nuo turinių (Husserlis 1956: 119, 122), kadangi „suvokimo atveju“ mes neturime „spalvos kaip suvokimo turinio, bet kaip suvokimo būdą, kuris spalvos išgyvenimą įgalina“ (Husserlis 1956: 146). Veikaluose *Idėjos bei Loginiai tyrinėjimai* Husserlis tvirtina, kad konkretus objektas „gali būti duotas per tikrus, o ne tikėtinus patyrimo faktus“, t. y. tik „kai hyletiniai momentai yra būtent tokie, kokie yra, o ne kitokie“; kadangi konkreto tipo „reiškimosi sistema“ (Erscheinungssystem) „per sąmonę tą patį daiktą gali išreikšti, tai tokiu atveju „kiekvienas hyletinio suvokimo turinio pasikeitimas“ reikštų, „kad besireiškiantis objektyviai tampa kitu“ (Husserlis 1950: 227; 1984: 146). *Loginiuose tyrinėjimuose* Husserlis reiškinius laiko imanentiškais (Husserlis 1984: 75), bet vėliau jis juos traktuoja kaip noemines duotis. Kyla klausimas, ar suvokimas kažko kaip erdvės, daikto, žvėries,

tono etc. priklauso nuo sąmonės ir jos aktų, ar nuo šių turinių specifikos. Reiškimosi būdų konstitucijos analizė nereiškia objektų ir pasaulio kaip sąmonės produktų stebėjimo. Aktyvioje konstitucijoje suvokimo aktai grindžiami empiriniais faktais. Pastarieji suprantami ne noetiškai-funkcionaliai kaip pojūčiai arba išgyvenimai, kurie duoti vidiniame suvokime, bet noemiškai-deskriptyviai kaip turiniai, kurie konstituojami asociatyvaus panašumo persismelkimo pagrindu. Šie turiniai nėra nei beformiai, nei imanentiški, kadangi jie yra kuriami kiekvienu subjektyviu suvokimu ir priklauso suvokimo laukui. Sąmonė visuomet yra imli (apperzipierend), kadangi ji persismelkia per save pačią ir pasiekia jai duotus turinius (Husserlis 1979: 149). „Apercepcijų sudarymas“ nėra apibrėžiamas per aš-aktus, bet per „asociacijos esmės postulatą“ (Husserlis 1984: 320), t. y. per sintezę, kuriai nereikalingas „aš dalyvavimas“ ir kuri sukuria grindžiantį specifinių turinių santykį, kadangi ten, kur yra duoti turiniai, yra ir jų asociatyvus sąryšingumas (Husserlis 1972: 215, 221). Taigi sintezės principas yra ne subjektyvumas, bet pati empirinių turinių specifika (Eigenart). Vadinasi, juslinė konstitucija vyksta ne pagal turinio/suvokimo schemą: fiksuojama nuo turinio neatskiriama ir nuo turinio specifikos priklausanti esmė, kuri gali būti suvokta subjekto. Tai nėra suvokimas, kurį apibrėžia perceptinė turinio funkcija, bet pats turinys, kuris kaip sintezės principas motyvuoja suvokimą. Realūs išgyvenimai nėra sudaryti iš potyrių ir nėra juose realiai duoti (Husserlis 1986: 276). Jie yra „savyje ta prasme, kad jų esmės nesudaro buvimo patirtais modusus ir kad jie gali egzistuoti ir tuo atveju, jeigu jų niekas nepatiria“ (Husserlis 1984: 191). Kadangi jie vis dėlto yra galimo patyrimo objektai, visuomet turi santykį su galimu subjektyvumu (Husserlis 1950: 100). Kiekvienas „objektiškumas <...> yra kas jis yra, nepriklausomai nuo to, ar jis yra patiriamas, ar ne“, bet kaip „galimo pažinimo objektiškumas jis yra iš principo pažinamas, taip pat ir tuo atveju, kai jis faktiškai nėra ir negali būti patiriamas“ (Husserlis 1950: 25). Objektas, kuris faktiškai nėra suvokiama duotybė, negali būti faktiškai suvokiamas ir pažįstamas, bet jis gali būti iš tikrųjų, kai jis yra pažinamas iš principo, t. y. kai jis yra galimo, aktualiai motyvuoto suvokimo objektas; objektas, kuris iš principo negali būti suvokiama duotybė, yra nonsensas (Husserlis 1984: 59, 146). Realus daiktas yra suvokiamas iš principo, taip pat ir tuo atveju, kai jis faktiškai nesuvokiamas, „jis yra čia“ kaip esmiškai galimų aktualiai motyvuotų, bet faktiškai nerealizuojamų suvokimų objektas. Kad būtų realus, daiktas turi būti realiame erdvėlaikyje, vadinasi, vidujai subjekto patyriminio lauko: „kiekvienas aktualus suvokimo laukas <...> yra idealaus suvokimo laukų kontinuumo narys, kuriame daiktas gali būti aktualiai patiriamas <...>. Ne kiekvienas realus daiktas gali būti aktualiai patiriamas. Bet kai aš tvirtinu, kad jis egzistuoja, vadinasi, jis turi būti mano galimo patyrimo lauke <...>. Galimo patyrimo sąryšingumas egzistuoja kartu su mano aktualiu patyrimu tuo būdu, kad aš galiu iš principo turėti galimybę šiame sąryšingume fiksuoti nepažįstamo daikto būti“ (Husserlis 1984: 115). Ko nors egzistencija yra lygiaverti galimybei šią egzistencijos

galimybę pagrįsti, t. y. galimybei ši kažką patirti (Husserlis 1984: 15, 54, 73, 114, 117, 132, 138, 146). Realių objektų atveju toks pagrindimas galimas per aktualiai patiriamas, motyvuotas realias patyrimo galimybes, kadangi suvokimo galimybė nėra „ideali“ ar „tuščia“ galimybė, bet būtent „reali“ galimybė (Husserlis 1984: 13, 37, 60, 64, 114, 116, 119). Todėl aktualios sąmonės santykis priklauso nuo realybės ir todėl pasaulis nėra mažomas atskirai nuo kartu egzistuojančių subjektų ir jų galimų to pasaulio patyrimų, t. y. be kūniškų subjektų, kuriems pasaulis yra duotas (Husserlis 1984: 132, 161). Kadangi nėra jokio kito tikrovės egzistencijos pagrindimo nei tas, kurį teikia pats patyrimas, tai daiktas yra „intencionalus vienumas ir todėl kaip toks – Niekas“ (Husserlis 1950: 106). „Kas yra daiktai, daiktai, kurių pagrindu formuluojame teiginius, apie kurių buvimą ar nebuvimą, vienokią ar kitokią buvimą ginčijamės ir sprendžiame, jei ne patyrimo daiktai. Patyrimas yra tai, kas daiktams suteikia prasmę“ (Husserlis 1950: 100). Patyrimo pasaulis yra vienas, nėra ir negali būti jokio dvigubo patyrimo pasaulio pagrindo (Husserlis 1959: 402, 462; 1954: 130). Iš to seka, kad kalbėti apie iš principo nepažiniją būtų yra prieštaravimas. Šalia patyrimo pasaulio esančios esybės yra „tuščios konstrukcijos <...> nepagrįsto mąstymo“, kurios nuo vaiduoklių skiriasi tik tuo, kad vaiduokliai yra patyrimo duotys (Husserlis 1979: 216). Transcendentinis objektas nėra kažkas, kas įgalintų patyrimą, bet tai, kas tik santykyje su patyrimu turi prasmę. Jis yra tai, kieno *esse* nėra visiškai išskleidžiama per *percipi*, kadangi jis egzistuoja ir tuo atveju, kai nėra aktualiai suvokiamas, taip pat jis gali būti suvokiamas ir pažįstamas atskiruose suvokimuose kaip tas pats objektas. Tikrovė gali konstituotis tik patyrimo. Realūs objektai yra ne kas kita kaip struktūruota juslinių savybių vienvė. Husserlis tvirtina, kad sąmonė yra absoliuti, o pasaulis – atsitiktinis. Sąmonė egzistuoja ir tuo atveju, jeigu pasaulio ir nebūtų (Husserlis 1950: 103). Pasaulis ir objektai kaip galimų patyrimų koreliatai yra reliatyvūs sąmonei, bet tik formaliai. Kai Husserlis kalba apie pasaulio atsitiktinumą, pasaulį jis suvokia ne plačiaja prasme, t. y. kaip sąmonės koreliatą, kaip „Aš“ priešingą „ne-Aš“ (šia prasme pasaulis yra būtinas kaip ir pati sąmonė ir negali būti panaikinamas), bet siaurąja prasme, t. y. kaip suvokiamą, vadinasi, esantį pasaulį. Atsitiktina yra tai, kad „pasaulis turi būti duotas kaip realus daiktų pasaulis“ (Husserlis 1973: 288). Iš to seka, kad „Aš“ ir „ne-Aš“ yra neatskiriama. Kad sąmonė gali egzistuoti be pasaulio, reiškia taip pat ir tai, kad ji egzistuoja ir tuo atveju, jeigu išgyvenimų srovė būtų „iracionali“, neturinti pagrindo realybėje, t. y. jeigu suvokimo fazių seka būtų padrika (Husserlis 1984: 79). Net ir tokiu atveju sąmonė egzistuoja kaip laikiška išgyvenimų seka. Pasaulio atsitiktinumas implikuoja, kad sąmonė nėra konstitucijos principas. Tas faktas, kad pasaulis konstituojasi sąmonėje, nėra sąmonės egzistencijos priešastis, bet jos funkcionavimo principas, kuris taip pat sąlygoja ir duotų turinių pagrįstumą. Jeigu neegzistuoja tvirta sąsaja tarp empirinių faktų, joks „Aš“ kaip identiškasis subjektas negalėtų būti konstituotas. Esinio pagrindimas subjektyvume yra grynai formalus: kiekvienas galimas objektas

konstituoja tuomet, kai vyksta subjektyvūs aktai. Kokios rūšies šie aktai yra, faktiškai jau neišreikštai duota vyksme, kadangi jų išpildymas slypi ne subjektyvume, bet priklauso nuo objekto pobūdžio, todėl patyrimas turi konkrečią struktūrą. *Cogito* nėra galutinis pamatas, kadangi jis yra funkcionalus. *Cogito* Husserliui nėra joks ontologinio-deduktyvaus pagrindimo principas kaip kad Descartesui (Husserlis 1954: 193), bet prasmės pagavos principas kantiškąja prasme, t. y. ta prasme, kad sąvokų vartojimas tik tuomet yra pagrįstas, kai jos gali būti įrodomos, nurodant į empirinės duoties sritį. Sąmonė yra „galimos prasmės universumas“, „atviras begalinis grynųjų fenomenologinių duotybių ir jų neperskiriamos vienovės laukas“ (Husserlis 1959: 482). Formaliai sąmonė įgalina visą galimą tikrovę, kadangi ji yra visų galimų duotybių vieta. Kitokia nei „galimos duoties“ išraiška nėra prasmės kalbėti apie tikrovę. Tikras pasaulis be jį patiriančio subjekto yra galimas, bet tik kaip galimo patyrimo objektas, t. y. kaip galimo „Aš“, kuris „tik santykyje su tikroju „Aš“ yra mažomas“ (Husserlis 1984: 279). Kadangi patyrimo forma priklauso nuo faktiškai duotų turinių, o ne nuo subjektyvumo, Husserlio fenomenologija nėra transcendentalinis idealizmas, bet eidetinis empirizmas: tai seka iš to fakto, kad tik tai, kas empiriškai patiriama, yra tikra, bet tik tuomet, kai empirinės duotybės turi apriorinę struktūrą. Transcendentalinės sąmonės veikimo laukas tokiu atveju turėtų būti apibrėžiamas kaip nepertraukiamas išgyvenimų sekų kontinuumas ir kaip galimo pasaulio (tikrovės) transcendentalinės konstitucijos vieta. Kadangi sąmonė yra visų galimų duoties vieta, tampa problemiška fiksuoti sąmonės veikimo lauko ribas. Sąmonės ribų fiksavimas yra būtinas, siekiant apibrėžti sąmonės ir vaizduotės (kaip ne-sąmonės) santykį.

1.3. Sąmonės ribos

Atlikus sąmonės veikimo lauko analizę, paaiškėjo, kad sąmonės ribos neegzistuoja, nes sąmonė kaip ontologinis pagrindas yra absoliuti, apimanti visą tikrovę. Vis dėlto, kadangi sąmonė Husserliui yra empirinės tikrovės pagrindu egzistuojanti tikrovė, kyla klausimas, ar įmanoma tokia neempirinė tikrovė, kuri būtų nepasiekiamą sąmonei ir kuri reikalautų visiškai kitokių mentalinių žmogaus gebėjimų? Toks klausimas iš pirmo žvilgsnio atrodo prieštaraujantis Husserlio formuluojamai tezei, kad visa, kas yra, yra sąmonės turiniai. Tačiau klausama buvo: kaip yra tuo atveju, kai susiduriame su dalykais, kurie griežta prasme nėra sąmonės turiniai? Kitaip sakant, kas yra tai, kas nėra tematizuoti turiniai sąmonėje? Būtet toks klausimo formulavimas leidžia apčiuopti galimas sąmonės ribas, paliekant nuošalėje Husserlio konstitutyvinių sąmonės aktų sampratą, pagal kurią neįmanoma atskirti psichinės tikrovės imanencijos nuo transcendencijos, nuo jos perėjimo į kitokios fizinės tikrovės sritį. Toks „palikimas nuošalėje“ mūsų analizės atveju yra sąlyginis, t. y. jis pasiteisina tuo atveju, jeigu egzistuoja esmiškai kitokia mentalinė žmogaus geba, nepriklausomai nuo sąmonės produkuojanti „tikrovę“. Tokia prielaida negali būti pagrįsta, remiantis anksčiau atlikta sąmonės veikimo lauko analize, todėl nėra pagrindo fiksuoti sąmonės ribas santykyje su hipotetiškai galima alternatyvia sąmonei mentaline geba. Tokios prielaidos parįstumas turėtų paaiškėti atskirai analizuojant ir apibrėžiant kol kas tik galimą alternatyvią sąmonei gebą, fiksuojant jos objektą, veikimo lauką ir ribas.

2. Vaizduotė

Fenomenologinė vaizduotės analizė Husserlio plėtojama lygiagrečiai su sąmonės išgyvenimų analize. Nuolatinis atskirų vaizduotės analizės aspektų permąstymas ir suprobleminimas leidžia daryti išvadą, kad vaizduotės objekto, veikimo lauko ir ribų fiksavimas yra svarbus visam fenomenologijos projektui. *Idėjose* (1976) Husserlis suformuluoja tezę, kuri vėliau tampa vaizduotę fenomenologiniame diskurse legitimuojančiu momentu: „fikcija yra gyvybinis fenomenologijos elementas“ (Husserlis 1976: 148). Pabrėžtina, kad vaizduotės samprata Husserlio filosofijoje nėra statiška. Jos dinamiškumą sąlygojo daugelis veiksnių: Husserlio pažiūrų evoliucija, intencionalinės sąmonės struktūros ir sąmonės išgyvenamų turinių revizija. Kaip dažnai nutikdavo filosofo praktikoje, vaizduotės kaip vientiso tyrimo temą jis pirmiausia išskyrė savo paskaitose. Šie tyrimai, kaip paskaitų parengiamoji medžiaga, pavadinimu *Fantazija, vaizdinis suvokimas, atmintis* (1980) buvo išspausdinti 23-iajame *Husserlianose* tome. Peržvelgus pagrindinius Husserlio veikalus (sudarančius *Husserlianose* seriją), pastebima vaizduotės evoliucionavimo didėjančios autonomijos link tendencija. *Idėjose* vaizduotė suvokiama kaip „modifikuota sąmonė“, o veikale *Fantazija ir atspindžio sąmonė* (2006), kuriame išsamiai tiriamas vaizduotės fenomenas, detalizuojama, kad: „suvokimo sąryšingumo sintezė atitinka galimo intuityvaus sąryšingumo sintezę fantazijoje ir prisiminime“ (Husserlis 2006: 67). Taigi percepcinės sąmonės intencionalumo modelis laikomas kitų nepercepcinių intencionalių sąmonės aktų, tokių kaip vaizduotė, modeliu. Ši analogija jau yra problemiška, nes nepercepcinių intencionalių sąmonės aktų galimybė numato skirtingų sąmonės išgyvenimų turinių traktavimą. Matysime, su kokiomis problemomis susiduriama vaizduotės aktus laikant sąmonės aktų atspindžiu. Vaizduotės kaip sąmonės akto ir kartu kaip visiškai skirtingos sąmonei gebos: „fantazijos laukas egzistuoja nepriklausomai nuo suvokimo lauko“ (Husserlis 2006: 51) paradoksas sušvelninamas (bet neįveikiamas), išplečiant sąmonės sampratą, sąmonę traktuojant kaip dinamišką intencionalių išgyvenimų kompleksą, integruojantį absoliučiai visus išgyvenimus. Kita vertus, jeigu vaizduotės laukas nesusiliečia su suvokimo lauku, o vaizduotės išgyvenimai yra modifikuoti sąmonės išgyvenimai, iškyla vaizduotės ir sąmonės išgyvenimų turinio arba objekto problema.

2.1. Vaizduotės objektas

Vaizduotės objektas yra vaizdinys, kurio duoties būdas Husserlio apibrėžiamas kaip *nedabartiškumas*: tuo metu, kai fantazijos vaizdiniai objektyvuojami, iš pat pradžių konstituoja jie ne kaip dabartiškai besireiškiantys vaizdiniai, bet kaip vienareikšmiškai nedabartiški (Nichtgegenwärtige) reiškiniai: „<...> pats savyje fantazijos vaizdinys neturi jokios intencijos, įdabartinimas yra paskiausias intuityvaus vaizdinio modusas tokia pačia prasme kaip suvokimo vaizdinio modusas yra dabartiškumas“ (Husserlis 2006: 26). Tokiu būdu fiksuojamas būtinas sąryšingumas tarp intuityvių aktų, kuriais intenduojamas vaizduotės turinys (objektas) ir laiko. Eduardas Marbachas pažymi, kad ligšiolinė fantazijos, prisiminimo, lūkesčio sąmonės analizė nėra iki galo išplėtotą, kadangi iki šiol nebuvo analizuojama vidinės laiko sąmonės pagrindu ir atvirkščiai, ligšiolinė laiko sąmonės analizė neįtraukė minėtų aktų analizės, nors laikas juos ir sąlygoja, todėl tai reikalauja išsamios analizės (Marbachas 2006: 27). Kadangi vaizduotė plačiąja prasme apibrėžiama kaip modifikuota sąmonė, vaizduotės objektai arba vaizduotės intencionalių išgyvenimų turiniai yra: „atitinkamų patyriminių duomenų modifikatai, nes patys savaime jie nėra patyriminiai duomenys“ (Husserlis 1959: 175). Patyriminis turinys, kuris yra išgyvenamas vaizduotės sukurtame vaizdinyje ir kuris vaizduotės akte duotas kaip reprezentantas, tapatinamas su vaizduotės objektu, todėl vaizduotės vaizdiniai yra jusliniai. Husserlis teigia, kad: „objektas gali lygiai taip pat reikštis vaizduotėje, kaip kad reikšėsi suvokime“ (Husserlis 2006: 18). Vaizduotės objektas nėra tikrovėje egzistuojantis objektas, nes jis nesireiškia objektyviame sąryšingume su dabartiška tikrove, kuri aktualiaime suvokime, aktualiaime žvilgsnio lauke konstituota. Husserlis teigia, kad: „vaizduotės vaizdinys ne tik suvokimo lauke nepasirodo, bet, tiesą sakant, jis rodosi visai kitame pasaulyje, nieko bendra neturinčiame su aktualios dabarties pasauliu“ (Husserlis 2006: 60). Kadangi vaizduotės vaizdinys nesireiškia vidujai suvokimo lauko, jis nėra suvokimo fikcija, vaizduotės vaizdinys yra visiškai kitaip charakterizuojamas negu suvokinys (Husserlis 2006: 66). Vaizduotės objektas yra kintantis (Husserlis 1980: 134). Husserlis taip pat nurodo, kad: „vaizduotės objektai yra neegzistuojantys, nėra esančių vaizduotės pasaulių. Vaizduotės objektai yra galimi objektai, vaizduotės pasauliai yra galimi pasauliai“ (Husserlis 1980: 558). Norint apibrėžti vaizduotės ir sąmonės santykį, apibrėžus sąmonės objektą, veikimo lauką ir vaizduotės objektą, toliau būtina atskirai aptarti vaizduotės veikimo lauką.

2.2. Vaizduotės veikimo laukas

Husserlio filosofijoje vaizduotės veikimo lauko tyrimas yra problemiškas, kadangi analizė plėtojama lygiagrečiai sąmonės išgyvenimų tyrimui. Husserlio fenomenologija atsirado kaip mokslas, besigilinantį į patirties universalias prasmes, pasitelkiant sąmonės transcendentalinę analizę. Transcendentalumo požiūriu įvairios realybės formos (daiktas, gamta, pasaulis apskritai) yra ne kas kita, kaip mūsų sąmonės turinys, tai – ypatingo pobūdžio duotys, todėl jų egzistavimo problema turi būti iškeliamą adekvačiai jų realumui. Savaiame suprantama, bet kokie samprotavimai apie realybę, kaip nepriklausančią sąmonės sričiai, pasirodo esą beprasmiški (Husserlio terminais – priešingi prasmei). O pati realybė fenomenologijos požiūriu siejasi ne su „realiais daiktais“, bet su pačios sąmonės prasminiais vieniais, kuriuos Husserlis vadina noemomis. Akivaizdu, transcendentalinei filosofijai, natūralios nuostatos (pavyzdžiui, empirinio racionalizmo arba sveiko proto) požiūriu, būdingas idealistinis pamatas, kurio esmė yra ta, kad nėra nieko, kas nebūtų sąmonės totalumo rezultatas. Pasaulį, rekonstruotą pagal transcendentalizmo sistemą, galima būtų vadinti transcendentalios vaizduotės pasauliu, iliuzijos arba fantazijos pasauliu. Taigi, savaiame suprantama, kad vaizduotės problema turi tapti visų transcendentalumo variantų, taip pat ir Husserlio fenomenologijos, viena svarbiausių problemų: vaizduotės turinių ir struktūros analizė pateikiama kone kiekviename jo darbe, kuriuose, priklausomai nuo šiųose darbuose keliamų problemų konteksto, ji įvairiai interpretuojama.

Husserlio sukurtą vaizdinių ir vaizduotės teoriją galima rekonstruoti taip. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad filosofas nepaiso to, kas suvokta, ir to, kas sufantazuota, lygmenų skirtumų, nes daiktiškų turinių ištakos yra pati sąmonė, ir pats daiktiškumas (imanentinis ir transcendentinis) tėra sąmonės intencionalios implikacijos. Tačiau, kad ir kaip būtų, transcendentalinė redukcija – daiktiškų ir objektyvių teiginių pašalinimas – visiškai nereiškia, kad fenomenologas, pasiekęs prasmingų (fenomenologijos požiūriu) apibūdinimų ribas, liaujasi mąstyti apie tai, kas realu, – jis tik keičia nuostatą ir fenomenologinę redukciją pakeičia eidetinę redukciją, t. y. klausimas apie realius daiktus įgauna klausimo apie jų realumą pobūdį.

Nuodugni sąmonės struktūros analizė, taip pat ir to, kas suvokiama, turinių noetinių noeminių koreliacijų tyrimas, kurį Husserlis atlieka veikale *Grynosios fenomenologijos idėjos* (1976) skatina jį aprašyti tokią suvokimo formą, kurią jis vadina „neutralia“. Kritikuoju transcendentalizmą, būtent ji iškyla kaip pagrindinis ir ribinis refleksyvumo variantas. Būtent todėl, kad per neutralizuotą sąmonę vaizduotė pasireiškia kaip „nepaprastai svarbi sąmonės modifikacija“, Husserlis atskirai analizuoja šią modifikaciją, tiesiogiai siedamas ją su fantazija. Neutralios sąmonės bendriausia prasmė – tai sąmonės nukreiptumas į save pačią, į savo pačios veiklą, į savo intencionalių turinių atskleidimą, kitaip sakant, į

supratimą, kad sąmonė yra refleksyvi, t. y. ji skiria savo pačios apibrėžtus turinius. Galima sakyti, kad neutrali sąmonė visiškai apsiriboja „transcendentalinės iliuzijos“ sritimi, jai visiškai nerūpi jos objekto sąsajos su galimais jo koreliatais. Tiksliau tariant, ji turi tik vieną „numanomo sąmonėje“ koreliatą. Į neutralizuotos sąmonės apibūdinimą Husserlis įtraukia ne tik tam tikrą sąmonės „spontaniško refleksyvumo“ sritį, bet ir patobulina *Loginių tyrinėjimų* (1984) antrajame tome jo paties pateiktą intencionalumo, kaip sąmonės refleksyvaus pripildymo, interpretaciją. Neutralioje sąmonėje vaizduotės sukeliama vaizdiniai yra neatskiriami nuo kitų sąmonės duočių būtent todėl, kad jie tapatinami su tokiais vaizdiniais, kurie, sekant Kantu, yra produktyvus sintetinis gebėjimas susieti jutiminius turinius kaip bendriausias sąmoningos veiklos būdas. Vaizduotės funkcijos reikšmė sintetinant gautus jutiminius turinius šiuo atveju tėra sąmonės išgyvenimų vieningumo pagrindimo užtikrinimas. Būtent taip vaizduotės funkciją supranta ir Dieteris Lohmaras, lygindamas Kanto ir Husserlio vaizduotės sampratas: Lohmaras įrodo, kad vaizduotė būtina percepcijai kaip sąmonės išgyvenimų vienumo užtikrinimas. Lohmaras keletu pavyzdžių iliustruoja vaizduotės kaip suvokimą pratęsiančios arba užpildančios mentalinės gebos funkciją, pavyzdžiui, kai telefonu girdime kito nepažįstamo žmogaus balsą, įsivaizduojame to žmogaus pavidalą, todėl bendraujame ne su balsu, o su asmeniu (Lohmaras 2005: 159). Neutralios sąmonės analizė Husserliui yra svarbi dėl to, kad bet kuri transcendentalizmo kritika mini būtent šią dalinę sąmonės modifikaciją, kurią fenomenologas apibūdina kaip transcendentalinės iliuzijos sukūrimą.

Fenomenologinė redukcija iš esmės pakoreguoja priklausymo sąmonei sritį. Sąmonės veikla jos pačios nepasmerkia begalinei regresijai refleksyvių aktų, begaliniame judėjime pereinančių nuo prasmės prie prasmės ir nerandančių jokios atsparos už šių spontaniškų refleksijų rato ribų. Anot Husserlio, sąmonės srities viduje gali būti sukurti turiniai, kuriuos galima apibrėžti kaip objektyvius ir koreliuojančius. Be abejo, tai fenomenologinis objektyvumas, grindžiamas kitokio pobūdžio redukcija – eidetine. Sąmonės koreliatų reikėtų ieškoti ne tarp daiktų, objektų ir kitokių natūralios nuostatos formuluojamų realių duočių, o tarp prasminių darinių (prasminių vienvių) ir būdų, kuriais šios vienovės konstituoja, t. y. noetinėje noeminėje analizėje. Šiame tyrimo lygmenyje vaizduotė suvokiama kaip vienas sąmonės gebėjimų, greta kitų galimų, kuriais grindžiant formuluojamas fenomenologinis daiktiškumas. Tuo požiūriu suvokimas (orientuotas į suvokimo Dabar taškus) gali būti vertinamas kaip kitokia nei vaizduotė intencionalumo forma, todėl juo galima vadovautis kaip fenomenologiškai struktūruojamos realybės pamatu, nes būtent suvokime suvokimo procesą aprašymas vyksta vadovaujantis „pirminėmis impresijomis“, o reprezentatyvios formos, tokios kaip įsivaizdavimas, prisiminimas ir laukimas, įgyvendinamos ir prasmę įgyja būtent vaizduotės veikimo lauke. Norint išgryninti vaizduotės veikimo lauką, būtina išplėstinė sąmonės išgyvenamų prasminių

turinių analizė, kuri įgalintų prieigą prie vaizduotės kaip specifinio sąmonės gebėjimo (specifiškumą, kaip jau minėjome, formuoja vaizduotės kaip mentalinės gebos, priešingos sąmonei, samprata).

Jau viename pirmųjų savo veikalų *Loginiai tyrinėjimai* Husserlis kaltina visą ligtolinę filosofiją tuo, kad ankstesni filosofai ir naujieji psichologai neįžvelgia pamatinės skirtybės tarp daikto arba objekto, priešingo sąmonei tuo būdu, koku sąmonei daiktas duotas, ir pačių sąmonės išgyvenimų jutiminio turinio. Dėl to Husserlis priekaištavo ir savo mokytojui Brentano, nes pastarasis, nors ir pripažino mūsų sąmonės aktų intencionalumą, kitaip sakant, neišvengiamą nukreiptumą į tam tikrą daiktą, vis dėlto išskyrė ne paties daiktiškumo suvokimo *akto* skirtynes, o tik akto turinio, tai yra paties daikto, skirtynes; tad, Brentano požiūriu, „vienintelė skirtybė yra ‚turinys‘, o pats įsivaizdavimo aktas apibrėžiamas įvairiai, nes yra (skirtingi) turiniai, į kuriuos vaizduotė nukreipiama“ (Husserlis 1980: 7). Kas gi, Husserlio požiūriu, yra sąmonės išgyvenimų jutiminis turinys ir kaip tai skiriasi nuo daikto, konstituojamo pačios sąmonės? Šis klausimas iškyla Husserlio analizėje, pateiktoje veikalo *Loginiai tyrinėjimai* antro tomo penktame skyriuje „Apie intencionalius išgyvenimus ir jų ‚turinį‘“.

Pirmiausia, kalbant apie sąmonės tam tikro išgyvenimo „turinį“, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad pati turinio, kaip intencionalaus sąmonės išgyvenimo elemento (arba, kaip įvardija Husserlis, „akto“) (Husserlis 1984: 353) samprata yra kiek dviprasmiška. Ši dviprasmybė pasireiškia taip: būtina skirti išgyvenimo *jutiminį* turinį ir *intencionalų* turinį. Pavyzdžiui, išorės suvokimo atveju spalvos momentas, kuris sudaro realią mano konkreto regėjimo dalį (fenomenologijos rakursu – regimo reiškinio suvokimą) yra lygiai toks pat „išgyventas“ arba „suvoktas turinys“, kaip ir suvokimo pobūdis ir reiškinio visuma suvokiant šį spalvotą daiktą. O pats šis daiktas, priešingai, nors ir pajautas, yra neišgyventas arba neišsąmonintas; lygiai taip pat nesuvokta (išgyvenant ir išsąmoninant) jo spalva (Husserlis 1984: 358). Intencionalumo struktūros tyrimas yra svarbus vaizduotės veikimo lauko supratimui. Kai kurie kritikai, pavyzdžiui, Amie L. Thomassonas pabrėžia, kad intencionalumo teorijai būtina išspręsti sąmonės santykio su fiktyviais objektais problemą, nes būtent fiktyvūs objektai yra turtingiausias mūsų išgyvenimų šaltinis (Thomassonas 1996: 278).

Psichologizmo klaida, anot Husserlio, kaip tik ir yra tai, kad daikto *reiškinys* vertinamas kaip *pats* daiktas, kuris egzistuoja. Tai primena transcendentalinę Kanto filosofiją, kurioje skiriamas „daiktas savyje“ ir jo „reiškinys“. Tačiau Kanto „daiktas savyje“ (tiksliau – pats savaime) yra nepažinus, o Husserliui, priešingai, tik pats daiktas, o ne jo reiškinio konkretus suvokimas (prisiminimas, vaizdinys arba požiūris į jį ir t. t.) garantuoja mums pažinimo galimybę. Tačiau galbūt šitaip daikto skirtingų reiškinių suvokimas, skirtingas daikto suvokimas vis dėlto nurodo tą patį daiktą? Be to, tai, kaip tampa įmanomas šis daikto tapatumas, kad ir kokie būtų konkretūs jo reiškiniai, anot

Husserlio, derėtų kildinti ne iš įvairių šio daikto reiškinių patirties, o iš tų sąmonės struktūrų, kurios tokį daiktą numano (ir iš to, *kaip* jis numanomas jose).

Panagrinėkime šią aplinkybę – būtent: a) kad bet kurią aktą sudaro reali ir intencionali materija; b) kad reali materija yra intencionalios materijos pamatas; c) kad reali materija, nors ir pasireiškia kaip intencijos (intencionalios materijos) pamatas, vis dėlto neužbaigia, ne iš esmės apibrėžia pastarąją. Pirmiausia, kaip atsvarą psichologijai, reikia nurodyti neabejotiną daikto ir jo reiškinio suvokimo skirtingumą, „kad tai, kas yra jo išgyvenime, būtent tai, kas realiai sudaro suvokimą, atskirtume nuo to, kas ‚yra jame‘ tam tikra ne savo paties (būtent, ‚intencionalia‘) prasme“ (Husserlis 1984: 356). Sąmonės bet kurio akto intencionalumas ir parodo šią būdingą jam savybę, kad jame išryškėja *nukreiptumas* (Husserlis kalba ir apie „tikslumą“) (Husserlis 1984: 386, 392–393) į daiktą, tačiau pats toks daiktas nepriklauso suvokimo aktui kaip *reali* sudėtinė jo dalis. Taigi *Loginiuose tyrinėjimuose* jis vadovaujasi „realaus ir intencionalaus turinio“ skirtybėmis (Husserlis 1984: 358).

Kaip reali suvokimo išgyvenimo sudėtinė dalis pasireiškia būtent kompleksas pojūčių, patiriamų per daikto reiškinį; Husserlis šiuos pojūčius dar vadina „išgyvenimo momentais“. Tai ir yra būtent tai, kas *išgyvenama* (arba suvokiama), nors kalbama čia ne apie paprastą subjekto receptyvumą išorinio objekto atžvilgiu. Juk vaizduotės vaizdiniui taip pat būdingas pojūčių kompleksas, nors tikrovėje ir nėra vaizduotės sukuriama vaizdinio atitiktis. Vis dėlto, kaip nurodo Markas P. Drostas, įsivaizdavimas yra neatsiejamas nuo išgyventų jutiminių turinių, kurie įsivaizdavimo metu pasirodo kaip juslinių vaizdinių kopijos (Drostas 1990: 572). Pojūčių momentai fenomenologijai yra duotys, ir klausimas, ar šiuos mano pojūčius atitinka koks nors išorės objektas, fenomenologijai nėra itin svarbus tuo požiūriu, kad pojūčiais, kaip sąmonės akto „realiu turiniu“, galima patirti išryškėjant paties daikto esmę, numanomo akte kaip idealus turinys, su kuriuo *susijęs* pats realus išgyvenimas. Tai, kas pajusta, yra ne kas kita, kaip pojūtis. Tačiau, jei išgyvenimas „susietas“ su koku nors daiktu, kuris skiriasi nuo paties šio išgyvenimo, kaip, tarkim, išorinis pajautimas ir pajaučiamas daiktas, nominalus vaizdinys ir įvardytas daiktas ir t. t., tai pats šis daiktas (ta prasme, kokia mes jį čia apibrėžiame) yra ne išgyventas ir įsisąmonintas, o būtent patirtas, įvardytas ir t. t. (Husserlis 1984: 362). Tačiau kokia prasme, *kaip* išgyvenimas „susietas“ su skirtingu jam daiktu? Jeigu pats daiktas neišgyvenamas tikrąja prasme kaip išgyvenamas pojūčių kompleksas, tad kas gi vyksta su daiktu? Husserlis tai vadina „intendavimu“, taip pat galima sakyti, kad daiktas „konstituojamas“ akte. Šis daikto konstitavimas reiškia pirmiausia jo numanymą, drauge išryškėja, kad šio daikto egzistavimas arba neegzistavimas tikrovėje fenomenologijos požiūriu nėra esminis. Numanyti galima ir kentaurą, be to, tokį numanymą atitinka ir realus turinys, kuris yra išgyvenamas.

Vadovaudamasis „turinių“ skirtybėmis, Husserlis kalba apie pačių išgyvenimų skirtybes tuo požiūriu, kad „ne visi išgyvenimai yra intencionalūs išgyvenimai“ (Husserlis 1984: 382). Kas gi turima omeny minint „neintencionalius“ išgyvenimus, jei bet kuris fenomenologijos naujokas žino, kad sąmonės intencionalumas – tai fenomenologijos postulatą, kad sąmonės nukreiptumas į savo objektą – tai pačios sąmonės galimybės būtina sąlyga. Regis, kad išgyvenimo sampratai galima suteikti įvairių prasmų, turint omeny tai, kokią prasmę išgyvenimui suteikia tradicinė psichologija: išgyvenimu gali būti ir sąmonės aktas, ir jos turinys, ir netgi abu šie aktai, susieti „aš“ vaizdinio. Vadinasi, Husserlio tikslas – ne tik parodyti išgyvenimo psichologinės sampratos nepagrįstumą, ne tik išsiaiškinti, kodėl psichologija apskritai pateikia skirtingus šios sampratos apibūdinimus, bet ir surasti fenomenologinę išgyvenimo apibrėžtį. Vaizduotės vaizdinys taip pat yra išgyvenimas, kuris vis dėlto skiriasi nuo intencionalaus sąmonės išgyvenimo. Ar vaizduotės vaizdinio išgyvenimas yra neintencionalus?

Husserlis, kalbėdamas apie „neintencionalius“ išgyvenimus, šiuo atveju turi omenyje kaip tik išgyvenimus tikraja, pirmine prasme, tai yra išgyvenimus, kaip tai, kas imanentiška (Husserlis netgi sako „tikrai imanentiška“) pačiai sąmonei, išgyvenimus kaip „kompleksus pojūčių“, kurie vieninteliai tegali būti išgyvenami. Tačiau šių „tikrai imanentiškų“ sąmonei realių turinių svarbiausia savybė yra tai, kad jie pasireiškia kaip pagrindas kitų (idealių ar intencionalių) turinių, kaip materijos pamatas, *medžiagos* atžvilgiu: „<...> tikrai imanentiški turiniai, kurie ir įeina į intencionalių išgyvenimų realią sudėtį, yra *neintencionalūs*: jie surikuoja aktą, kaip būtini atsparos taškai padaro įmanomą pačią intenciją, tačiau jie patys yra neintenduoti, jie nėra tie daiktai, kurie pateikiami akte. Aš matau ne spalvos pojūtį, o spalvotą daiktą, aš girdžiu ne tono pojūčius, o dainininkės dainavimą ir t. t.“ (Husserlis 1984: 387). Vadinasi, neintencionalūs išgyvenimai yra reali medžiaga, pojūčių kompleksas, kurį reikia suprasti kaip duotybę, kuria grindžiama ir tampa įmanoma pati intencija. Tokiu atveju neintencionalūs išgyvenimai būtų ir vaizduotės kuriamo vaizdinio materija. Neintencionalius aktus analizuojantis Husserlio filosofijos tyrinėtojas Nam-In Lee nurodo, kad ankstyvojo Husserlio neintencionaliems priskirti išgyvenimai, tokie kaip nuotaikos, instinktai, troškimai, pasąmonės vaizdiniai etc. vėlyvojo Husserlio traktuojami kaip intencionalūs (Nam-In Lee 1998: 117). Kitaip nei neintencionalūs išgyvenimai, intencionalūs išgyvenimai atitinkamai yra tik tam tikra išgyvenimų apskritai rūšis, kurių esminė savybė pasireiškia kaip nukreiptumas į daiktus: „mes atitinkamai vengsime įvardijimo „psichikos fenomenas“ ir tuomet, kai reikalingas visiškas tikslumas kalbant apie *intencionalius išgyvenimus*. O „išgyvenimą“ reikėtų suprasti anksčiau minėta fiksuota fenomenologijos prasme. Apibrėžiantis žodis *intencionalus* nusako bendrą esminį organinio pobūdžio išgyvenimų charakterį, intencijos savitumą, susietumą su daiktu per vaizdinį arba koku nors kitu analogišku būdu“ (Husserlis 1984: 392). Vaizduotės išgyvenimai yra intencionalūs. Fantazuojantis „Aš“ intencionaliai tarsi-

vaizdinį. Husserlis pripažįsta, kad intencionalūs išgyvenimai tik tam tikra prasme „imanentiški“ sąmonei (Husserlis 1984: 388), kadangi daiktas, numanomas intencionaliame išgyvenime, ne tiesiogine, ne realia prasme yra pačiame išgyvenime, o būtent *intenduojamas* arba *konstituojamas* išgyvenime, kitaip sakant, jis pasireiškia ne kaip realus, o kaip idealus, intencionalus turinys. Jeigu vadinamieji jutiminiai turiniai arba kompleksai pojūčių, kurie tiesiogine prasme ir išgyvenami, ir (suvokiami) išgyvenime, tampa intencionalių turinių medžiaga, tuomet ar jie neapibrėžia ir pačių intencionalių daiktų ir ar tokiu būdu fenomenologinė analizė netampa pernelyg empiriška?

Čia ir slypi vienas pamatinių punktų, kurį Husserlis priešpriešino psichologijai. Net jei pojūtis ir tampa intencijos medžiaga, tai dar nereiškia, kad pati intencija (būtent pačių intencijų skirtybės) apibrėžiama tokiu realiu turiniu. Husserlis teigia, kad pojūtis „suvokiamas“, išgyvenamas, tačiau pats savaime jis netampa „suvokimo objektu“ (Husserlis 1984: 395). Tai reiškia, kad intencijos esmė neapsiriboja realių išgyvenimo turinių skirtybėmis; arba intencionalūs išgyvenimo turiniai neapsiriboja realiais išgyvenimo turiniais. Tai patvirtina ankstesnį teiginį, kad vaizduotės kuriamo vaizdinio išgyvenimo turiniai yra „nerealūs“. Būtent taip jie ir išgyvenami – kaip nerealūs. Tokią seką galima įžvelgti jau tame, kad dominuojant visiškai tokiam pat turiniui, pastarasis gali būti įvairiai suvoktas. Kitaip sakant, turint tokį patį realų turinį, gali kilti visiškai skirtingos intencijos arba intencinės konkretybės. Husserlis nurodo, kad tas pats objektas gali būti ir suvoktas, ir sufantazuotas: „objektas lygiai taip pat gali reikštis vaizduotėje, kaip kad reikšėsi suvokime“ (Husserlis 1959: 18).

Kad ir kaip kultų sąmonėje esantys (išgyventi) turiniai, galima numatyti, kad joje gali būti vienodi patyriminiai turiniai, kurie vis dėlto gali būti skirtingai patiriami, kitaip tariant, tas pats turinys gali paskatinti suvokti skirtingus dalykus. Paties suvokimo negalima apriboti vien naujų pojūčių tėkme, nes jis pats yra aktas, tam tikras „suvokimo būdas“: patyrimų išgyvenimą suvokimo būdu mes vadiname atitinkamo daikto suvokimu (Husserlis 1984: 396).

Be to, realus ir intencionalus išgyvenimo turiniai „turimi“ visiškai skirtingomis prasmėmis. Realus turinys (pojūtis) tampa intencionalaus turinio medžiaga (Husserlis mini „statybinius akmenis“) (Husserlis 1984: 396), kuria pastarasis yra perteikiamas ir pačiam išgyvenimui suteikia jau ne paprasto išgyvenimo, o *akto* (tai yra *intencionalaus* išgyvenimo) pobūdį. Vis dėlto paties idealaus turinio perteikimo *būdas* (pats intencionalumas arba tai, kas paprastam išgyvenimui suteikia akto pobūdį) tuomet nepriklauso nuo realaus turinio, jo reikėtų ieškoti pačiose pajautimo struktūrose (suvokime, prisiminime, vaizdinyje ir t. t.). Todėl ir paties suvokiamo daikto buvimas arba nebuvimas realybėje nėra svarbus fenomenologinėms intencionalių turinių analizėms, nes šie *nėra išgyvenami kaip realūs*, o yra *konstituojami išgyvenime*. Ši išgyvenimo realaus ir intencionalaus turinio skirtybė, kuri konstituojama išgyvenime ir suteikia išgyvenimui *intencionalaus* išgyvenimo statusą (kitaip sakant,

suteikia jam *akto pobūdį*), pasireiškia ne kaip fenomenologinės analizės šalutinis produktas, o kaip tai, nuo ko apskritai prasideda tokia analizė. Intencionalaus išgyvenimo turinių (realaus ir intencionalaus) skirtybės – tai tiesiogine prasme pirmoji *fenomenologinė* skirtybė. Vaizduotės veikimo laukui tokiu atveju priskirtini visi intencionalūs „idealizuojantys“ išgyvenimai. Taigi čia pasireiškianti turinių ir aktų skirtybė, ypač suvokimo turinių, išskylančių kaip patirti pojūčiai, ir suvokimo aktų, kaip pagaulios, o po to įgyjančios įvairias viena kitą keičiančias charakteristikas intencijos skirtybė; tokia intencija, susijusi su patirtu pojūčiu, ir sudaro konkretų suvokimo aktą (Husserlis 1984: 397).

Net po *Loginių tyrinėjimų* Husserlio iškeltas pamatinis teiginys, pateiktas pirmame *Idėjų* tome, t. y. fenomenologinės redukcijos (fenomenologinio *epoche*), susilaikymo nuo pasisakymų apie daikto egzistavimą arba neegzistavimą teiginys, kuris vėliau taps tvirtu bet kokios fenomenologinės analizės principu – net jis kyla iš minėtosios skirtybės, kadangi pastaroji pagrindžia tai, kodėl daikto realumas arba nerealumas (vadinamasis „būtiškasis reikšmingumas“) negali būti jo intencionalios reikšmės garantija. Be to, derėtų ypač pabrėžti, kad, nors sąmonės aktų „realių turinių“ skirtybės pačios savaime fenomenologijai nėra labai svarbios, kitaip sakant, jos nelemia fenomenologijoje (bent jau *Loginiuose tyrinėjimuose*) esminės įvairių intencijų klasifikacijos, vis dėlto fenomenologijoje šiai realių turinių įvairovei teikiama *atitinkama* svarba (pirmiausia dėl to, kad juos būtina deskriptyviai aprašyti ir vaizdinio suvokimo požiūriu; kaip vėliau pamatysime, Husserlis būtent tai ir daro).

Kalbant apie intencionalius ir neintencionalius išgyvenimus, kyla tam tikrų keblumų. Juos derėtų panagrinėti. Pirmiausia iš visų išgyvenimų išskiriant tam tikrą rūšį – būtent intencionalius išgyvenimus, arba, kaip linkęs įvardyti Husserlis, „aktų“ rūšį, – kyla tam tikrų dviprasmybių. Toks skirstymas gali reikšti tai, kad intencionalūs ir neintencionalūs išgyvenimai yra tik abstraktūs momentai, kuriuos galima išskirti analizuojant išgyvenimus (Husserlis 1984: 397), būtent taip, kad neintencionalūs išgyvenimai tėra intencionalių išgyvenimų pamatas, medžiaga, vadinasi, neintencionalių išgyvenimų išskyrimas tėra fenomenologo analitinio darbo rezultatas, tačiau tai gali reikšti ir tai, kad neintencionalūs išgyvenimai iš tiesų „yra“, kad yra ypatingų išgyvenimų, kurių nė neženklina intencija (Husserlis 1984: 382–383, 394). Tiek pirmai, tiek antrai interpretacijai nepakanka paties Husserlio pateiktų argumentų, galbūt jis nė nekėlė tokio klausimo. Mus ypač domina antras atvejis: ar mes susiduriame su tokiais išgyvenimais, kurie susiję tik su pojūčio prigimtimi, kurių nelydi joks daiktiškumo numanymas, tai yra jokia intencionali sąmonės veikla? Toks klausimas paliudija pačios fenomenologijos ribotumą, kadangi, jei tokie neintencionalūs išgyvenimai įmanomi, tuomet, viena vertus, *kaip* fenomenologija įstengia apibūdinti tokius išgyvenimus, kita vertus, *koks* tokių apibūdinimų statusas pačioje fenomenologijoje.

Vadinasi, kaip anksčiau apibrėžėme, neintencionalūs išgyvenimai yra tokie išgyvenimai, kurių nelydi intencionali sąmonės veikla. Tačiau aptikti tokius išgyvenimus patirtyje, pasirodo, gana nelengva. Pirmiausia dėl to, kad tokių išgyvenimų pačiam aptikimui *jau* būtina atitinkama refleksija, nukreipta į tokius išgyvenimus. Jeigu pats neintencionalus išgyvenimas yra tik pojūčių kompleksas, reali materija, tai toks išgyvenimas negali turėti intencionalaus koreliato, t. y. neintencionalios materijos, tad tam, kad fenomenologijos požiūriu nusakytume tokį išgyvenimą, refleksiją būtina nukreipti į neintencionalų išgyvenimą. Ar tai įmanoma? Dažniausiai tokių neintencionalų išgyvenimų galimybė siejama su pasireiškimu jausmų arba aistrų, kurių refleksyvi analizė ir parodo, kad tokie išgyvenimai neturi intencionalaus koreliato. Taip, pavyzdžiui, kalbama apie baimę, kurios priežastis nėra jokia intencionali materija, arba apie džiaugsmą, apimantį mus, nors mes negalime įvardyti džiaugsmo priežasties. Visi tokie išgyvenimai apibūdinami kaip *abstraktūs* išgyvenimai (paniška baimė *apskritai*, nuotaika *apskritai*, džiaugsmas arba liūdesys nežinia dėl ko ir t. t.). Vis dėlto jei taip yra iš tikrųjų, jei tokios būsenos niekaip nesusijusios su sąmonės intencionalia veikla, tuomet kyla klausimas, kaip vyksta ši pirminė diferenciacija: koku būdu neintencionalūs išgyvenimai vis dėlto *klasifikuojami*, koku būdu pojūčių kompleksams, realiai materijai būdingas toks *apibrėžtumas*, kad mes, nors ir nepasireiškia intencionalumas, gebame atskirti džiaugsmą nuo baimės arba liūdesio. Kaip tuomet kyla šis neintencionalių išgyvenimų apibrėžtumas?

Kalbant apie išgyvenimų skirstymą į intencionalius ir neintencionalius, juolab apie pojūčio statusą Husserlio fenomenologijoje, reikėtų imtis atskirų tyrimų, kurie vargu ar įmanomi šiame rašto darbe. Vis dėlto suminėti tam tikras problemas, su kuriomis fenomenologija susiduria bandydama rimtai panagrinėti tokio pobūdžio skirstymą, mums atrodo, vertėtų.

Be jokios abejonės, sąmonės intencionalios struktūros atradimas buvo svarbiausias fenomenologijos pasiekimas. Reikėtų dar kartą pabrėžti, kokia gi funkcija, tiesą sakant, tenka vadinamajam intencionalumui⁸. Svarbiausią dalyką, priskiriamą intencionalumui, Husserlis įvardija kaip gebėjimą išsaugoti sąmonės vientisumą (tai, ką Kantas vadino transcendentaline percepcija), kuris yra įmanomas tik dėl to, kad intencionalumas sujungia į viena skirtingus sąmonės turinius. Antrą intencionalumo funkciją lemia tai, kad būtent jis ir konstituoja sąmonės išgyvenimus. Vaizduotės vaizdiniai konstituojami vaizduotėje taip pat intencionalių išgyvenimų sąryšingumo pagrindu. Taigi sąmonė ir vaizduotė turi intencionalią struktūrą. Sąmonės turiniai ne paprasčiausiai *jau* turimi kaip duotys, bet tik tampa duotimis (daiktais) intencionalumo dėka. Šis tapsmas daiktiškumu arba, kaip įvardija Husserlis, „sudaiktinimas“ kaip tik ir susijęs su realaus ir intencionalaus turinių skirtybėmis. Realus turinys (pojūtis) intencionalumo dėka tampa daiktu. Tokiu pačiu būdu nerealus turinys intencionalumo dėka tampa vaizduotės vaizdiniu.

Vis dėlto ką nauja fenomenologija suteikė tradicinei formulei „subjektas-objektas“? Ar iš tiesų galima pritarti tam, kad „Husserlio pateikta intencionalumo samprata įveikė vis dar daug ką lemiantį skirstymą į subjektą ir objektą“? (Bernetas 1989: 85). Negalima būtų nepritarti tiems, kurie tvirtina, kad fenomenologija suteikė transcendentalinį statusą visam tam, kas anksčiau buvo laikyta transcendentiniu; įvedus šią pamatinę pataisą, sąmonė galiausiai įgijo tai, ko taip seniai siekė – *absoliučios* sąmonės statusą. Fenomenologijai neegzistuoja ne tik tai, kas nesąmoninga, taip pat jai neegzistuoja ir sąmonės ribotumas; šis postulatas padeda išvengti klausimo dėl *sąmoningumo anapusiųs*. Visa tai, kas yra, yra šiapus sąmonės, todėl fenomenologijos tikslas turėtų būti vien tik rasti būdą, kurį pasitelkus, sąmonės duotys galėtų įgyti aiškumo ir akivaizdumo. Vis dėlto ar šitaip fenomenologijoje, postuluojančioje pirminę pojūčio duotybę (nereflektuojamą) ir konstituojančioje sąmonės intencionalios struktūros veiklas, neiškyla prieštaravimas, nes kaip analizės rezultatas išryškėja sąmonė, kuriai nebūdinga Aš. Husserlis nurodo, kad įsivaizduojant, įsivaizduojantis Aš yra kitoks, nei sąmoningai išgyvenantis Aš: „tuo metu, kai įsivaizduoju, esu ‚užsimiršęs‘, fantazuojantis-Aš, o visi mano tuo metu vystomi aktai yra vaizduotės-reprodukcijos. Mano gyvenimas tuo metu yra grynas reproduktivumas, bet tuo pat metu aš negyvenu vaizduotėje, nes gyvenu realybėje“ (Husserlis 1959: 151). Kyla klausimas, ar įsivaizduojant neįvyksta Aš susidvejinimas tarp Aš kaip priklausančio vaizduotės pasauliui ir aktualiojo Aš, kuriam priklauso pats vaizduotės reproduktivumo aktas? Husserlis vis dėlto atskiria įsivaizduojantį Aš nuo suvokiančio Aš: įsivaizduojant galimas Aš kaip įsivaizduojančio suvokimas, bet toks suvokimas bus nedabartiškas, taigi tarsi-suvokimas (Husserlis 1959: 177). Kas užtikrina Aš vienumą įsivaizdavimo ir suvokimo metu? Kaip pakaitalą transcendentaliniam subjektui fenomenologija buvo priversta rasti tokią struktūrą, kuri išsaugotų sąmonės vientisumą. Husserlis randa šią beasmenę instanciją ir, įvardijęs ją „laiko suvokimu“, vadina pačios sąmonės „pra-struktūra“. Drauge išryškėja jo paties pateiktos intencionalumo sampratos ir jo mokytojo Brentano siūlomos sampratos esminė skirtybė. Matysime, kad tiek sąmonės, tiek vaizduotės veikimo lauko vientisumą pagrindžia laiko kaip sąmonės pra-struktūros sintetinis gebėjimas. Husserlis nurodo, kad vidinėje sąmonės sferoje skiriama konstitutyviniai laiko momentai: 1) impresijos, 2) retencijos ir 3) protencijos. Impresijos plačiąja prasme yra tokie išgyvenimai kurie duoti dabartiškumo modusu, taip pat ir vaizduotės išgyvenimai, kurie yra į-dabartinami. Įdabartinti vaizduotės vaizdiniai yra dabartiškų sąmonės išgyvenimų reprodukcijos (Husserlis 1959: 323). Vis dėlto reiktų atskirai aptarti laiko temą dėl aiškesnio vaizduotės veikimo lauko struktūros supratimo.

Brentano pateiktą savotišką laiko teoriją, kurią Husserlis kritikavo skaitydamas fenomenologijos paskaitas apie laiko vidinį suvokimą⁹, turbūt sunku aptikti tarp gausybės Brentano

tekstų, publikuotų po mirties. Tad jo pateiktą laiko teoriją galima rekonstruoti nebent vadovaujantis tik tomis pozicijomis, kurias kritikuodamas Husserlis nagrinėjo savo paskaitose apie laiką¹⁰.

Vadinamuoju laiko objektu tampa toks suvokimo objektas, kuriam būdinga laiko tąsa (pavyzdžiui, melodija). Tačiau suvokti melodiją nereiškia suvokti vieną po kito šios melodijos tonus, o suvokti kiekvieną vėlesnį toną, drauge suvokiant jo sąsajas su ankstesniu tonu (Husserlis 1966: 10–15). Atitinkamai klausimas, koku gi būdu tas tonas, kuris jau nuskambėjo (ir kurį jau pakeitė kitas tonas, kuris atitinkamai dabar ir yra dabartinis, aktualusis tonas), vis dėlto *išlieka* sąmonėje kaip dabartinis, tiksliau sakant, šiuo-dabartis, arba šiuolaikis, – tai laiko konstitavimo klausimas. Kaip galima būtų paaiškinti šį nuolatinį to, kas praėjo, „pasilikimą“ sąmonėje? Prie to, kaip tai aiškina Husserlis (įvesdamas „receptijos“ sampratą), grįšime vėliau; o dabar panagrinėkime, kaip Brentano aiškina to, kas praėjo, ir to, kas yra dabar, neišvengiamą išsaugojimo būtinybę. Husserlio teigimu, galimybė nuolat sąmonėje išsaugoti praėjusį laikiško objekto momentą, glūdi modifikacijoje, kurią teikia vaizduotė. Tai reiškia, kad bet kuriam aktualiam pojūčiui konstruojamas tam tikras vaizdinys, kuris vėliau ir lydi kiekvieną po jo sekantį laikiško objekto teikiamą pojūtį. Tuo metu konstravimo veiklą lemia vadinamosios „pirminės asociacijos“ dėsnis (Husserlis 1966: 13). Kadangi pojūtį Brentano suvokia kaip dirgiklio poveikį mūsų kūnui, tad paties pojūčio, kurį pakeičia kitas pojūtis, išsaugoti negalima. Todėl galimybė, kad ankstesnis pojūtis vis dėlto tam tikra prasme „lydėtų“ aktualų pojūtį, grindžiama tik tuo, kad vyksta ankstesnio pojūčio modifikacija, būtent taip, kad pagal asociacijos dėsnį pojūtis paskatina tam tikrą vaizdinį, kuris vėliau ir lydi po jo sekantį aktualų pojūtį. Pats šis vaizdinys yra ne kas kita, kaip pojūčio reprodukcija, kurią Brentano ir vadina vaizduote. Šiuo požiūriu laikiškumas suvokiamas ne pats savaime, tačiau yra *tarsi* fantazuojamas.

Ši teorija veda prie radiklios išvados, kad pats laikiškumas yra vaizduotės produktas. Pavyzdžiui, prie tokios išvados prieina ir Husserlio fenomenologijos tyrinėtojas Davidas Farrellas Krellas, analizuodamas objektyvaus laiko Husserlio filosofijoje sampratą ir iškeldamas hipotezę, kad laikas yra matematinės vaizduotės produktas (Krellas 1982: 499). Drauge būtina prisiminti ir tai, kad vaizduotė yra dar ir specifinis aktas – tai nesančio daikto atkūrimas. Pastarąją vaizduotės funkciją, interpretuodama Husserlio vaizduotės sampratą, ypač akcentuoja Beata Stawarska¹¹. Reprodukcinį vaizduotės gebėjimą kritikė laiko svarbiausiu, todėl atskirai neapmąsto kitų vaizduotės gebėjimų, pavyzdžiui, laikiškumo produkavimo galimybes. Taigi, kaip galima suderinti šias dvi vaizduotės sampratas? Brentano pritaria anksčiau minėtai tradicinei vaizduotės kaip atkūrimo akto reikšmei, nes pripažįsta vaizduotės veikimo lauką esant sritį vaizdinių ir jų sąsajų su suvokiamais objektais sritimi. Tokia nuostata reiškia, kad: vaizduotės vaizdinys yra vaizdinys, panašus į suvokimo vaizdinį, tačiau jis nėra (pats) suvokimo vaizdinys. Jis tuo labiau įgyja vaizduotės vaizdinio statusą, kuo labiau priartėja

prie vaizdinio suvokimo (Brentano 1959: 72). Brentano teorijai iškyla tam tikrų keblumų, būtent: jeigu vaizduotė yra suvokimo vaizdinio atkūrimas, vadinasi, ji atkuria *jau sukonstruotą* laikišką daiktą, kurio pirminiam konstravimui ji pati (vaizduotė) ir yra reikalinga. Taigi vaizduotės sampratą turi sudaryti du iš esmės skirtingi aktai: pirmas – laikiškumo (laikiško objekto) konstravimo aktas, antras – šio laikiško objekto atkūrimo aktas (anksčiau mūsų siūlytais terminais tai gali būti nusakoma taip: vaizduotė išreiškia du skirtingus vaizduotės aktus: pojūčio vaizdinys (pirminis vaizdinys) ir suvokimo vaizdinio vaizdinys (antrinis vaizdinys). Vadinasi, norėdamas sukurti pagrįstą laiko teoriją, Brentano turėjo nuspręsti, kuris iš šių aktų tiesiogine prasme ir yra vaizduotė ir kaip vienas aktas susijęs su kitu.

Husserlis iš dalies kritikavo būtent tai, kad Brentano aiškiai nenusakė tos reikšmės, kuria jis vartoja vaizduotės sampratą, o tai atitinkamai ir lėmė tai, kad vaizduotė gali būti suprantama kaip regresas begalybės link: jeigu suvokimo vaizdinio atkūrimas yra vaizduotė, o pats suvokimo vaizdinys kaip laikiškas objektas reikalingas vaizduotės, tai suvokimo vaizdinio atkūrimas yra ne kas kita, kaip vaizduotės vaizduotė.

Jeigu pirminis laiko stebėjimas yra vaizduotės produktas, tuomet kas gi skiria šią laikiškumo vaizduotę nuo tos, kurioje suvokiamas anksčiau praėjęs laikiškumas, toks, kuris nepriklauso pirminės asociacijos sričiai? Čia mes susiduriame su neįveiktais Brentano teorijos keblumais, kurie verčia suabejoti jo pateiktos pirminio laiko suvokimo analizės teisingumu (Husserlis 1966: 16–17). Kokią gi alternatyvą siūlo Husserlis? Kaip turi būti atskirta laikiško objekto produkcija ir reprodukcija ir, atitinkamai, kaip jos turi būti įvardytos? Vienas Husserlio siūlomų atsakymų skamba taip: matyt, mes turime skirti *produktyvią* ir *reproduktyvią fantaziją*, pirmoji pirmapradiškai išsaugo (anhaftend) suvokimą, produkuoja laiko sklidimą (Zeitausbreitung), antroji – vėl atkuria tai, kas jau kartą buvo produkuota (Husserlis 1966: 409).

Tačiau tuoj po šių suformuluotų sąvokų išsakoma, kokią prasmę Husserlis suteikia minėtajam skirstymui ir kaip šis, jo požiūriu, turi būti adekvačiai įvardytas. Vis dėlto paaiškėja, kad toks požiūris negali būti iki galo atskleistas ir kad tas „pirminis“ prisiminimas, kuris neatskiriamas nuo suvokimo, ir reproduktyvus prisiminimas negali būti įvardyti kaip vaizduotė ta pačia prasme“ (Husserlis 1966: 409). Husserlio netenkina tai, kad laikiško objekto konstitavime vaizduotei tenka lemiamas vaidmuo. Husserliui buvo svarbu parodyti, kad laikiškumo konstitavimas yra intencionalios struktūros veikla, kuri negali būti suprasta kitaip, kaip paties objekto *suvokimo* nesavarankiška dalis (Bernetas 1989: 97–98). Kad ir kaip būtų vadinama ši intencionali struktūra („pirminis prisiminimas“, „naujas prisiminimas“, „produktyvi fantazija“), esminis momentas yra jos įtrauktumas (kaip nesavarankiško komponento) į patį suvokimo aktą, be kurio pats suvokimas būtų neįmanomas, vadinasi, ji nė negali būti tapatinama su jokiū savarankišku aktu. Tuo vadovaudamasis Husserlis kritikuoja žodžio

„vaizduotė“ vartojimą šiai struktūrai įvardyti, o vėliau šiai intencionaliai suvokimo struktūrai įvardyti randa, jo manymu, adekvatų apibūdinimą – *retencija*.

Idėjose I (1950) Husserlis dar vartoja „pirminio prisiminimo“ sąvoką, nors nuo 1909-ųjų m. kaskart vis dažniau vartoja žodį „retencija“ (Bernetas 1989: 98). Pats laiko suvokimas, pasak Husserlio, reikalauja trijų būtinų momentų: 1) pro-impresijos arba pro-pojūčio, kurį ir atitinka bet kurio laikiško objekto „dabar“; 2) retencijos, t. y. suvokimo to, kas ką tik praėjo arba suvokimo to, kas ką tik buvo aktualusis „dabar“. Be to, retencija reikalauja tam tikro kontinualumo, kuriame bet kuri retencija išreiškia tam tikrą modusą, kuriame praėjęs laiko momentas išsaugomas laikiškame suvokime. Kuo toliau nuo laikiško objekto aktualiojo „dabar“ yra praėjęs laiko punktas, tuo neaiškiau ir migločiau jis išreiškiamas retencijoje: „visuma panyra į tamsą, į tuščią retencinę sąmonę“ (Husserlis 1966: 26); 3) vadinamosios protencijos, tai yra laukimo to, kas betarpiškai seka po bet kurio aktualiojo „dabar“. Protencija yra ateities, grindžiamos praeitimi, anticipacija, arba anticipacija to, kas kyla iš retencinės sąmonės. Šie trys momentai ir konstituuoja laiko suvokimo sritį.

Tai, kuo skiriasi Brentano teorija ir kaip atsvara jai pateikta Husserlio laiko teorija, slypi būtent tame, kad retencija yra betarpiškas intencionalumas; kitaip tariant, norint išsaugoti laikiško objekto visumą, nereikia jokių tarpinių vaizdinių (pagal Brentano, vaizduotės produktų). Husserlis teigia, kad: „‘dabartyje’ iš tiesų duotas tik vienas taškas tam tikro dabartinio įvykio, tik jam priklausantis branduolys. Kita vertus, įvykio momentinio suvokimo bendroje fazėje mes aptinkame esant gyvenimiško stebėjimo tam tikrą branduolių kontinuumą, būtent taip, kad mes esame priversti pasakyti, kad visa tai yra ‚pojūtis‘, o ne šiaip vaizduotė arba reprodukcija“ (Husserlis 1966: 18). Tačiau ir šioje Husserlio siūlomoje koncepcijoje vis dėlto iškyla tam tikrų keblumų, susijusių su pajautimo problema¹².

Aktualus dabarties išgyvenimas (taškas „dabar“) persmelktas pra-impresijos arba pra-pojūčio; tačiau su šiuo aktualių pojūčiu betarpiškai susiję taip pat ir tai, kas ką tik buvo užėmęs padėtį ar poziciją „dabar“. Aktualiojoje dabartyje turi būti šiuo-dabartiška arba šiuo-laikiška tai, kas anksčiau buvo aktualu. Atitinkamai pati sąmonė nuolatos turi reikšti aktyvumą akte susiejant aktualųjį turinį su tuo, kas ką tik tokiu aktualiuoju turiniu buvo. Husserlis šį sąmonės aktyvumą vadina „retencine sąmonė“, drauge retencinė sąmonė ir pasireiškia kaip ta instancija, kuri garantuoja visos praėjusių išgyvenimų sąmonės sujungimą arba garantuoja „sąmonės srauto“ vienovę. Retencija parodo, kad sąmonė yra ne percepcinė sąmonė, o iš esmės laikiška sąmonė. „Savo vidiniame laikiškume sąmonė turi ir išsaugo savo vienovę“ (Sommeris 1987: 158). Tačiau sąmonės intencionalumas pagal fenomenologijos projektą numato ne tik sąmoningo gyvenimo vienovės išsaugojimą, bet ir vadinamąją „objektyvaciją“ (arba „objektyvizuojamą pajautimą“). Tai reiškia, kad pojūčiai, kaip sąmonės

išgyvenimo momentai, turi tapti suvokiamu daiktu objektyvacijos akto dėka. Fenomenologui „duotys“ – tai būtent fenomenai, daiktai, o ne patys pojūčiai. Ar pats fenomenas yra objektyvuotas pojūtis?

Kad ir kaip būtų, pats sąmonės intencionalumas atstovauja tam tikra prasme dvejopai sąmonei: daiktiškai sąmonei ir laikiškai sąmonei (Sommeris 1987: 159). Pirmoji padaro įmanoma tai, kad sąmonė apskritai turi savo daiktą, o antroji išsaugo šio daiktiškumo vienovę. Ir dėl pirmojo, ir dėl antrojo intencionalumo moduso gali kilti klausimas: kas gi yra pojūčio *subjektas*? Arba: ar pajėgi fenomenologija, pretenduojanti atskleisti sąmonės „pagrindus“, paaiškinti tai, kur būtent sąmonė ir vaizduotė prasideda“, taip pat paaiškinti tai, *kas* yra pojūtis ir *kaip* fenomenologas gali patį pojūtį paversti duotimi: „šis keblumas, t. y. bandymas atskleisti tai, kas turi būti fenomenologiškai pirma ir betarpiškai duota, nuolatos skatina manyti, kad pojūčiai yra paprasčiausios funkcijos arba teoriniai konstruktai“ (Sommeris 1990: 155). O gal pojūčių kaip ir vaizduotės vaizdinių tema apskritai neprieinama fenomenologijai? Tokio klausimo kėlimas skatina suabejoti, ar fenomenologija įstengia išspręsti jutimiškumo problemą, bent jau tokia prasme, kokia ši pateikta tradiciniame filosofijos diskurse. Pamatinis fenomenologijos apibūdinimas yra tai, kad jos sklaida vyksta vien *daiktiškos prasmės* srityje. Jutimiškumo problema liudija ne tik neaiškias sąmonės ir vaizduotės fenomenologijos prielaidas, bet ir atskleidžia, kaip svarbu suvokti tą sritį, kurioje vyksta bet kurio fenomenologinio dėstymo sklaida, – daiktiškos prasmės sritį.

Jei peržvelgtume, tarkim, Kanto „fenomenologiją“, kuri siekia išspręsti jutimiškumo problemą vadovaudamasi vien transcendentaline estetika, tuomet pasirodytų, kad jai teko imtis transcendentalinės vaizduotės gebėjimų net atskleidžiant apriorines jutimiškumo formas (erdvės ir laiko). Išvada, kurią padarė Kantas, byloja, kad neįmanoma kalbėti apie tokį jutimiškumą, kurio nepaveikia intelektinis aktas; o vadovaujantis jo siūloma tikrumo „archeologija“ (fenomenologija), pirmiausias toks intelektinis aktas pasirodo esanti pajautimo sintezė. Toks jutimiškumas, kuris pavaldus šiam *įvaizdinimui*, yra neprieinamas fenomenologijos tyrimams. Todėl, jei ir įmanoma tikro žinojimo fenomenologija, tai ji turi prasidėti būtent nuo šio intelektualinio aktyvumo atskleidimo, nuo sintezės atskleidimo.

Tačiau tai, kad taip yra neklasikinėje Kanto fenomenologijoje, dar neliudija to, kad jokia fenomenologija, taip pat ir klasikinė Husserlio fenomenologija, neišsprendžia jutimiškumo problemos. Kaip žinoma, Husserlis tikino, kad ir transcendentalinė deskriptyvinė fenomenologija, ir grynoji psichologija turi turėti tą patį pradmenį – *ego cogito*. Negana to – fenomenologinė patirtis yra „nebyli“ (Husserlis 1973: 74) tol, kol yra įgyvendinama ši pirmoji ištarmė: *ego cogito*. Tačiau ką gali reikšti ši klasikinės fenomenologijos nebyli patirtis? Ar ši patirtis negrąžina prie natūralumo nuostatos, prie paties natūralumo patirties?

Pirmoji „natūralumo“ prasmė yra natūrali nuostata, kuri persmelkia ne tik kasdienį mūsų egzistavimą, bet ir mokslo, metafizikos sistemas. Natūrali nuostata – tai pasisakymas apie pasaulio būti arba nebūtį (tai išgyvenimo prasminio turinio suteikimas tam tikram transcendentiniam X). Garsioji Husserlio tezė „atgal prie pačių daiktų!“ liudija šių transcendencijų atsisakymą, arba, platesne prasme, ši tezė gali būti suformuluota taip: nuo transcendencijų, laikomų daiktais, atgal prie pačių daiktų! Šio atgalinio judėjimo galimybę Husserlis išvelgia transcendentalinėje fenomenologinėje redukcijoje, sulaikyme, suskliautime, *epoche* „pasaulio būties arba nebūties atžvilgiu“: „taigi intencionalių išgyvenimų pagrindinė savybė yra ne tik jų nukreiptumas į objektą, bet ir visiškas neutralumas šių ontologinių charakteristikų atžvilgiu. Egzistuoja ar neegzistuoja intencionalaus apibrėžtumo objektas, šis klausimas lieka neišspręstas, iš fenomenologo teminių interesų rato jis pašalinamas nuoseklios *redukcijos* būdu“ (Husserlis 1973: 71). Todėl kaip pirminė klasikinio fenomenologo patirtis pasireiškia sulaikymo patirtis, arba, kaip įvardija Husserlis, nebyli patirtis.

Šiuo požiūriu klasikinėje fenomenologijoje būtent su *ego cogito* susijusi antroji „natūralumo“ prasmė. Husserlis skiria išgyvenimą ir pirminį išgyvenimą, pastarasis ir yra „natūralus“ antrąja prasme: „refleksija pakeičia pirminį išgyvenimą“ (Husserlis 1973: 72). Tai, apie kokį pirminį išgyvenimą kalbama, nepaaiškėja ir netgi negali paaiškėti. Pasak Husserlio, bet kuris išgyvenimo aktas yra refleksyvus, veikiamas sąmonės, todėl klasikinės fenomenologijos tikslai apsiriboja universaliaja egologija, mokslu apie sąmonės fenomenus. Transcendentalinė refleksija atskleidžia išgyvenime tai, kas sietina su pačia sąmone, tai, kas jai priklauso ir yra jos imanentinė savastis. *Bet kuris sąmonės išgyvenimas tiesiogiai priklauso sąmonei, o ne išgyvenimui.* Transcendentalinė deskriptyvinė fenomenologija atskleidžia archainius sluoksnius tik to, kas išgyvenime yra *sąmoninga*.

Husserliui gyvenimas gali būti suvokiamas tik kaip sąmonės gyvenimas. Taigi tai, kas šiame sąmonės gyvenime priskiriama pačiam gyvenimui (o ne sąmonei), matyt, lieka už fenomenologijos nagrinėjimų horizonto. Šis „natūralumas“ antrąja prasme sudaro *ikifenomenalumo* sritį, negana to – apie „natūralumą“ šia prasme mes galime kalbėti kaip apie naujai suvoktą jutimiškumą, kurį atskleidė klasikinė fenomenologija. Remiantis tuo paaiškėja, kodėl klasikinė fenomenologija pradeda nuo *ego cogito*; ji darbuojasi *daiktiško išgyvenimo* srityje, kur tokios tradicinės duotybės, kaip, tarkim, pojūtis, įgyja visiškai kitokią prasmę. Todėl, kai kalbama apie klasikinės fenomenologijos ikifenomenologinį lygmenį (turint omenyje pasyvią sintezę), iš akiračio išleidžiama ikifenomenalumas „natūralumo“ kaip to, su kuo niekad nesame susiję, tačiau to, kas visada sudaro bet kurio išgyvenimo kaip paties išgyvenimo pamatą. Fenomenologija tiria tik *daiktišką išgyvenimą* ir tik jis gali sudaryti jos tyrimo grynąją sritį. Fenomenologija negali žinoti, kas yra pats gyvenimas, kas yra „augalas“, „gyvūnas“, kas yra „aplinkinis pasaulis“, kuris yra *dar ne daiktiškas* pasaulis, nes visi šie fenomenai *jau duoti* kaip

sąmonės fenomenai. Fenomenologinė antropologija yra tik *fundamentali analogija fundamentaliosios fenomenologijos*, kuri vadovaudamasi tuo, kas sąmoninga, siekia fenomenologiškai struktūruoti tai, kas nesąmoninga. Toks bandymas gali būti vertinamas tik kaip transcendencija, tačiau įmanoma jau pačioje klasikinėje fenomenologijoje.

Dar vieną bandymą suteikti pačiam pojūčiui intencionalumo statusą liudija Emanuelio Levino, savo ruožtu, dažnai apeliuojančio į Husserlio mokinį Alfredą Schutzą, pozicija. Levinas siūlo suteikti pojūčiui intencionalumo statusą vadovaudamasis tuo, kad pojūtis yra *aktas*, kurį derėtų skirti nuo pojūčio kaip (jutiminės) duotybės. Husserlis pačiame jutimiškume skiria pojūčio (aktą) ir pojūtį, tačiau šiame lygmenyje pojūtis yra ne daikto savybė, t. y. jis neatitinka bergždžios intencijos kaip tam tikras objektas, intencijos, kuri yra pripildoma arba suardoma. To, kas pajusta, pojūtis čia toli gražu neprilyginamas (Angleichung) anticipacijai (Levinas 1987: 144–145).

Sąmonės intencionalumą Levinas išvelgia identifikacijos sintezėje. Bet kurio daikto duotybė niekada negali būti tobula, t. y. daiktas sąmonei visada duodamas su tam tikrais atspalviais. Drauge pats sąmonės objektas negali būti reali sudėtinė sąmonės dalis, o tik *idealus* daiktas, kuris identifikacijos suvokimą konstituuoja vadovaudamasis pojūčių patirties duomenimis. Tai, kas pajaušta, laikoma identifikuojančia sąmone, pasireiškiančia kaip sąmonės paskirų aktų ideali vienovė, nors vis dėlto manoma, kad „hyletinės savybės yra intencionalumo pamatas“ (Levinas 1987: 160). Žinoma, pačios hyletinės savybės (patys pojūčiai) nėra intencionalūs išgyvenimai, vis dėlto Levinas išvelgia tam tikrą „analogiją“ tarp sąmonės neintencionalių turinių ir intencionalių jų koreliatų, teigdamas, kad: „pojūtis tampa daikto *analogija*“ (Levinas 1987: 162). Vadinasi, intencionalaus objekto, pavyzdžiui, vaizduotės vaizdinio, pokyčiai būtinai seka po neintencionalių tarsi-pojūčių, kuriais jis grindžiamas, pokyčių.

Pojūčio analizė, pasak Levino, ne tik atskleidžia savitą paties pojūčio struktūrą, drauge „per ją pasireiškia kitokia intencionalumo prasmė“, ji paskatina „suteikti intencionalumo idėjai gilesnę prasmę“ (Levinas 1987: 165–166). Šią kitokią intencionalumo prasmę galima išvelgti panagrinėjus pojūčio sampratą, Husserlio pateiktą laiko suvokimo analizėje. Levinas apeliuoja į vieną sakinį, kurį Husserlis pateikė paskaitose apie laiko vidinio suvokimo fenomenologiją: „praimpresija yra absoliučiai nemodifikuojama, tai bet kokio tolesnio suvokimo ir būties tam tikras prošaltinis“ (Husserlis 1966: 67). Šiame neredukuojamame sąmonės prošaltinyje jau glūdi, anot Levino, tam tikra individuacija, kitokia nei ta, kurią vėliau jam suteikia sąmonės intencionalumas. Todėl pati sąmonė turi būti interpretuojama ne kaip „sąmonė apskritai“, o kaip konkretus ir individualus gyvenimas; „jo ‚gyva dabartis‘ yra intencionalumo ištakos“ (Levinas 1987: 166). Laiko suvokimas yra ne šiaip forma, kuri paverčia pojūčius laikišku daiktu, tačiau drauge ir pojūčio intencionalus aktas, „pojūčių pajautimo“ aktas.

Kiekvieną akimirką intencija retenduoja ir anticipuoja (pro-tenduoja) identiškumą pojūčio, kuris iš dalies jau praėjo, iš dalies dar laukia; tačiau tokia intencija Husserliui yra ne kas kita, kaip savitas laiko suvokimas (Levinas 1987: 167).

Laiko suvokimo intencionalumo savitumą sudaro tai, kad jame sutampa sudaiktinimas ir pojūtis; laiko suvokimas yra ne laiko refleksija, o pats „laikinimas“. Jeigu objektas turi būti pirmesnis nei refleksija, tuomet laiko suvokimas yra drauge ir objektas, ir subjektas: „čia tai, kas suvokiama, ir suvokimas yra vienalaikiški“ (Levinas 1987: 172). Pojūčio intencionalumą Levinas išvelgia retencijoje, nes tik joje nėra „skirtybės tarp formos ir materijos“ ir tik ji yra „perėjimas iš niekio į būtį“ (Levinas 1987: 173). Slaptinasis intencionalumas: „intencionalumo paslaptis glūdi nutolime nuo... arba laiko tėkmės modifikacijoje. Sąmonė yra senėjimas (Altern) ir prarasto laiko ieškojimas“ (Levinas 1987: 173). Intencionalią sąmonės struktūrą Husserlis patvirtina transcendentalinės filosofijos klasikiniu būdu – „duotimi“. Sąmonės nukreiptumas „į ką nors“ – tai sąmonės būties pirminis ir pradinis būdas (Levinas 1987: 173). Nuo tradicinės teorijos apie objektą, priešingą subjektui, ši schema skiriasi tuo, kad pastarojoje pateikiama: a) fenomenologinės redukcijos principas; b) fenomeno, o ne objekto suvokimo (percepcijos) – sudaiktinimo – konstitavimo principas; c) identifikacijos (laiko suvokimo profenomenali patirtis – pasyvioji sintezė) pirminė sintezė.

Fenomenologinės redukcijos dėka sąmonės išgyvenimo turinys išlaisvinamas iš priklausomybės (kokybinės) nuo objekto, į kurį sąmonė nukreipta, charakteristikos. Tarkim, toks įvairiopus turinys: balta, juoda tam tikromis proporcijomis išdėstyta paviršiuje tam tikromis formomis – tai knygos, gulinčios ant stalo prieš mano akis, – ne kokybinės charakteristikos, o sąmonės „duotys“ arba fenomenai, konstituojantys unikalią daiktišką prasmę, įvardijamą sakiniu „(tai duotoji konkreiti, štai taip ir štai tokiu momentu gulinti prieš mano akis) *knyga*“. Tačiau vien to nepakanka konstituojant visą daiktišką „(šios) knygos“ prasmę: šios pirminės mano sąmonės duotybės (šio įvairiopo turinio konkretus modusas) papildomas šio įvairiopo turinio visais įmanomais modusais (tomis „duotybėmis“ arba fenomenais, kurie aktualiai man dabar nepriklauso), pavyzdžiui, šios knygos suvokimo modusu *kaip, jeigu* aš dabar žiūrėčiau į ją būdamas kitoje stalo pusėje ir t. t. Tokį specifinį intencionalumą Husserlis vadino edeitive variacija. Galiausiai spręsdamas klausimą, kodėl (ši) knyga išlieka identiška man tam tikrą laiką, o ne išnyksta netikėtai arba staiga nepavirsta krokodilu – Husserlis įveda tokią sampratą: pirminė pasyvi sąmonės laikiška sintezė: „tai yra pati visuotiniausia ir pati pirmiausia sintezė, kuri neišvengiamai susieja visus per pasyvumą tampančius būtiškai suvoktais paskirus daiktus, kad ir kokie būtų jų turiniai, kad ir kaip jie būtų konstituojami kaip turinio požiūriu vieningi daiktai“ (Husserlis 1966: 127), kuri iš esmės yra visų aktualiai ir potencialiai įmanomų fenomenų, (daiktiškų) sąmonės išgyvenimų absoliutus horizontas.

Ar mūsų kritinės pastabos fenomenologijos atžvilgiu liudija ne vien tai, kad išskirtinė sąmonės savybė yra intencionalumas, nukreiptumas į ką nors, bet ir tai, kad ji veikia yra *įkrauta* tokio intencionalumo, t. y. iš esmės neįmanoma be tokio intencionalumo. O tai, kas vadinama nedaiktiškais pojūčiais, priklauso ne nuo to, kad tokių pojūčių neatitinka apskritai joks daiktiškumas, bet nuo to, kad kalbama apie sudėtingus aktus, kurių metu daiktiškumas ne iš karto atskleidžiamas arba neaiškiai pateikiamas. Arba kalbama apie *neapibrėžtą, nekonkretų* daiktiškumą, kuris taip pat konstituojamas analogiškai tam, kaip intencionali daiktiškumu gali būti ne tik konkretus intencionalus daiktas arba daiktų seka, bet ir neapibrėžtas daiktiškumas (pavyzdžiui, pats horizontas, duodamas mums per išorės suvokimą).

Jeigu sąmonei visuomet būdingas intencionalumas, vis dėlto ne visada duodamas visiškai apibrėžtai, tuomet klausimas apie neintencionalius išgyvenimus radikaliai pasikeičia, taigi jis formuluojamas jau taip: ar sąmonei apskritai prieinami neintencionalūs išgyvenimai, apie kuriuos, nors ir kaip apie abstrakčias dalis, kalba fenomenologija. Jeigu patys neintencionalūs išgyvenimai iš esmės negali būti prieinami patirčiai kaip *grynai* neintencionalūs išgyvenimai, t. y. kaip išgyvenimai, *visiškai laisvi* nuo sąmonės intencionalumo, tuomet klausimas apie intencionalius išgyvenimus, kaip apie išgyvenimų apskritai rūšį, įgyja visiškai kitokį matmenį. Tuomet pats išgyvenimų skirstymas į intencionalius ir neintencionalius pasiekiamas ne per fenomenologijos išvalgas ir apibūdinimus, bet per tam tikrą abstrahavimą, kuris, jeigu jis irgi pretenduoja įgyti *fenomenologiškumo* statusą, turi būti pirmiausia pagrįstas; kitaip tariant, fenomenologijoje taikant abstrakciją, turi būti patikrinta jos svarba fenomenologijai.

Jeigu viena svarbiausių fenomenologijos skirtybių – būtent išgyvenimo realios ir intencionalios materijos skirtybė – yra fenomenologijoje taikomos abstrakcijos rezultatas, tuomet pirmiausia turi būti patikrinta, ar pastaroji atitinka fenomenologijos bendrąjį idealą. Toks fenomenologijos bendrasis idealas, mūsų požiūriu, yra Husserlio pateikta *akivaizdumo* teorija.

Veikale *Vidinio laiko suvokimo fenomenologija*, kuriame analizuojamos pirminės ir antrinės – reprezentatyvios – refleksijos formos, vaiduotė jau nelaiikoma vieninteliu būdu, kuriuo sąmonė konstituoja savo turinius. Galiausiai paskutiniuosiuose darbuose, iš jų ir *Karteziškuosiuose apmąstymuose*, (2005) Husserlis analizuoja vaizduotę kaip ypatingą dvasinių išgyvenimų sluoksnį, kaip tikslingą veiklą, kaip ypatingą dvasinės kūrybos „apraišką“, iš dalies apimančią meno sritį, kurioje sąmonės turinių intersubjektyvių mainų procesą koreliuoja kitos struktūros – horizontas, habitualumas, „gyvenimiškas pasaulis“. Paaiškėja, kad visose fenomenologinio aprašymo stadijose fenomenologas vengia įsivaizduoti patiriamus daiktus kaip kažkokiu būdu duotus sąmonei iš išorės. Apibūdinamas fenomenologinį „objektyvumo kūrimo“ procesą, kaip būdą atskleisti implikatyvius intencionalius

turinius, Husserlis išsprendžia suvokimo ir vaizduotės, kaip duotybių būdų, besiskiriančių nuo to, kas „yra iš tikrųjų“, problemą. Jis paneigia ir teiginius apie vaizduotės „demonizmą“, kaip totalią transformuojančią sąmonės galią. Atlikus fenomenologinę ir transcendentalinę redukcijas ir aprašant fenomenus, vaizduotė tampa vienu iš skiriamųjų sąmonės modusų ir dvasinio gyvenimo struktūrų.

2.3. Vaizduotės ribos

Ligšiolinė vaizduotės objekto ir veikimo lauko analizė parodė, kad vaizduotės veikimo laukas egzistuoja nepriklausomai nuo suvokimo lauko. Laikas, atlikdamas sąmonės išgyvenimų ir vaizduotės kuriamų vaizdinių kontinuumo sintetinę funkciją, suteikia objektyvų pagrindą įdabartinant vaizduotės vaizdinius. Dėl sintetinančios laiko funkcijos, vaizduotės veikimo lauko praktiškai neįmanoma atskirti nuo aktualios „dabartiškos“ sąmonės veiklos. Vykstant vaizduotės vaizdinio įdabartinimo aktui, vaizduotės veikimo laukas persismelkia į sąmonės veikimo lauką ir tampa „įdabartintu“, analogiškai „dabartiškos“ sąmonės veikimo laukui. Tokiu atveju formaliai vaizduotės lauką apibrėžia „nedabartiškumo“ modusas. Svarbus momentas yra tas, kad vaizduotės veikimo lauko ribų fiksavimas galimas tik iš aktualios sąmonės, t. y. tik tuomet, kai įsivaizdavimas jau pasibaigęs, o sąmonė aktualizuoja buvusį įsivaizdavimo aktą. Kaip tik todėl „vaizduotė yra modifikuota sąmonė“ (Husserlis 1966: 546). Praktiškai ką nors įsivaizduojant aktualus įsivaizduojamų turinių (vaizdinių) tematizavimas (kas yra sąmonės funkcija) yra neįmanomas, nes, anot Husserlio: „visas ‚grynos vaizduotės‘ pasaulis, kuriame aš gyvenu, yra begalinis erdvės pasaulis, pakylėtas virš fone liekančio tikrojo pasaulio“ (Husserlis 1966: 484). Todėl įsivaizduojant neegzistuoja vaizduotės ribos. Vaizduotės ribos fiksuojamos tik santykyje su sąmone, t. y. vykstant įdabartinimo aktui.

3. Vaizduotės ir sąmonės santykis

Husserlio refleksija apie įsivaizdavimo prigimtį kyla iš jo percepcijos sampratos kritikos, kuomet kalbama apie duotus sąmonei vaizdinius arba juslinius turinius ir manant, kad šiais vaizdiniais mes galime išreikšti realius daiktus, esančius išoriškai sąmonei. Klasikinė refleksijos teorija tvirtina, kad išoriškai sąmonės egzistuoja daiktas savaime, o sąmonėje yra duotas tik jo vaizdinys. Vaizdinys tokiu atveju tarnauja išoriško daikto reprezentacijai ir tik dėl šios reprezentacijos mes galime suvokti patį daiktą. Vadinasi, transcendentinio daikto percepcija turėtų vykti tarpininkaujant vaizdiniui. Husserlio kritika paprasta: jis nurodo, kad objektų reprezentacijoje vaizdiniais mes manome esant objektą, kuris yra reprezentuotas vaizdiniu. Anot Husserlio, mes neintenduojame paties vaizdinio. Greičiau mes nurodome į daiktą, kurio vaizdinys jis yra. Kas leidžia nurodyti į objektą? Husserlis teigia, kad čia yra galimos dvi alternatyvos. Pirmą, vaizdinys kaip toks nurodo daiktą, išoriškai sąmonei. Antra, vaizdinys nurodo į panašų objektą, esantį vidujai sąmonei. Pagal pirmą alternatyvą, vaizdinys nurodo į daiktą, išoriškai mentalinės būsenos. Ką turi vaizdinys turėti, kad nurodytų už (per) savęs? Tai, kas tarnauja kaip vaizdinys, to vaizdinio būdas (Bildlichkeit) turėtų būti tiesiogiai duotas kaip savybė. Tačiau, Husserlis paneigia, kad vaizdinio duoties būdas yra vidinė savybė, charakterizuojanti vaizdinį. Čia nėra jokio vidinio mentalinio turinio, kuris nurodytų į vaizdinio funkcionavimą reprezentatyviu būdu. Jeigu vaizdinio duoties būdas būtų vidinė savybė, ji turėtų priklausyti vaizdiniui tuo pačiu būdu kaip, pavyzdžiui, spalva ir forma priklauso fiziniam objektui. Antra alternatyva, kad vaizdinys nurodo į daiktą, esantį vidujai sąmonei tuo būdu, kad jis yra panašus į tą daiktą. Bet Husserlis tvirtina, jog tokiu atveju, jeigu čia yra panašumas tarp vaizdinio sąmonėje ir objekto, kurio vaizdinys jis yra, toks panašumas nieko nereiškia vaizduotės funkcijos supratimui. Panašumas negali pagrįsti reprezentacijos. Visa vaizdinių reprezentacija apima intencionalumą, be kurio neįmanoma reprezentacija. Kadangi panašumas yra santykis, tai santykis kalbamu atveju tarp vaizdinio ir objekto negali būti paaiškintas paprasčiausiai panašumo prasme: jokie du daiktai nepanašūs vienas į kitą tais pačiais atžvilgiais – tai trivaliai tikra visais vaizduotės reprezentacijos atvejais. Husserlio įsivaizdavimo analizė nukreipta į sąmonės aktus, kuriuose fiksuojamas reprezentatyvus vaizdavimo būdas. Įsivaizdavimu charakterizuojami du skirtingi vaizduotės tipai: (a) atspindžio sąmonė (Bildbewusstsein), kurioje kažkas, t. y. vaizdinys, tarnauja kaip reprezentacija kažko kito, kuris yra į jį panašus; ir (b) vaizduotės aktas, kuriame intencionalus objektas yra intenduotas tiesiogiai, bet kaip toks neegzistuoja. Antras vaizduotės tipas dar kitaip apibrėžiamas kaip fantazija (fantazija gali būti suvokiama kaip „tiesioginis įsivaizdavimas“, „nepercepcinis įsivaizdavimas“). Fantazijos sąvoka pirmą kartą įvedama veikale

Loginiai tyrinėjimai ir toliau vartojama būtent šia prasme. *Idėjose I* vaizduotės aktas apibrėžiamas kaip „neutrali atminties modifikacija“. Taigi, anot Husserlio, galimos dvi labai skirtingos situacijos, kuriose kalbama apie vaizdinį: pirmuoju atveju suvokiamas fizinis objektas (pavyzdžiui, paveikslas ar nuotrauka); antruoju atveju mentalinis turinys (vaizdinys) yra intencionalus objektas. Pirmasis vaizduotės tipas apima du intencionalius aktus: percepcinę objekto intenciją ir apercepcinį momentą, kuris suvoktą objektą teikia kaip vaizdinį. Kažką reprezentuoti vaizdiniu, reiškia, turėti intenduotą objektą. Pavyzdžiui, Husserlis analizuoja paveikslą kaip vaizdinį kažko kito, kas yra pavaizduota paveiksle. Transformacija suvokto objekto kito objekto vaizdinyje reikalauja antro intencionalaus akto, kurį Husserlis vadina „percepcija“. Vieno objekto prezentacija per vaizdinį yra tam tikra vaizduotės funkcija, panaši į konstituavimą. Vieno objekto percepcija (arba ir objektų, t. y. paveikslo ir pavaizduoto objekto) yra būtina sąlyga kito vaizdinio buvimui: paveikslas pirma turi reikštis kaip percepcinis objektas prieš tai, kol jis vėliau suvokiamas kaip vaizdinys. Ši analizė parodo, kad objektas, kuris nėra tematizuotas sąmonėje kaip vidinis percepcinis vaizdinys, konstituojasi kaip vaizdinys tik intencionaliniame vaizduotės akte. Tokioje intencijoje vienas objektas funkcionuoja kaip vaizdinys kažko kito, į ką jis panašus. Tiesioginė prezentacija jau yra suponuota vaizduotėje. Husserlis nurodo, kad mentalinis vaizdinys (percepcijos ir vaizduotės) neturi vidinės reprezentatyvios savybės. Todėl mes negalime remtis vaizduote (arba mūsų mentalinių turinių vaizdiniu, arba percepciniu objektu, tarnaujančiu kaip vaizdinys) kaip grindžiančia percepciją. Vadinasi, paaiškinti percepciją mes galime jau numatydami (suponuodami) tiesioginę prezentaciją pirmo intencionalinio akto. Vaizduotė (arba sąmonė mentalinio vaizdinio arba objektyvaus vaizdinio) suponuoja percepcijos intencionalumą. Husserlio tezė nurodo, kad įsivaizdavimas yra logiškai priklausomas nuo percepcijos. Logiškai būtina suvokti objektą, jeigu objektas yra suvoktas kaip vaizdinys kažko kito. Tačiau, Husserlio požiūriu, šios rūšies loginė priklausomybė sudaro ontologinę tezę: įsivaizdavimas yra ontologiškai priklausomas nuo percepcijos. Percepcija yra funduojantis aktas, per kurį fizinis objektas reiškiasi kaip vaizdinys. Atspindžio sąmonė yra „funduojantis (grindžiantis) sąmonės aktas“, kuris yra priklausomas nuo percepcijos, kiek jis yra „momentas“ (t. y. nepriklausoma dalis) nuo percepcinės sąmonės. Taigi vaizduotė priklauso nuo sąmonės specifikos: vaizdinio suvokimas yra priklausomas nuo objekto suvokimo. Kaip anksčiau paaiškėjo, santykis tarp vaizdinio ir jo objekto negali būti suprantamas kaip panašumo santykis, kuris įmanomas tarp bet kokių dviejų objektų. Panašumo santykis šiuo atveju reikalingas palengvinant suvokimą tarp intenduojamų objektų. Husserlis atmeta pažiūrą, kad vaizduotės objektas (pavyzdžiui, įsivaizduotas kentauras) egzistuoja sąmonėje. Nepaisant to, vaizduotė apima tokią pačią bazinę intencionalinę struktūrą kaip ir percepcinė sąmonė (kaip ir percepcija, vaizduotė yra intuityvus aktas, ir intuityvus išpildymo (išgyvenimo) teikimas fantazijoje yra modeliuotas į pavyzdinį

išpildymą (išgyvenimą), kuris aptinkamas percepcijoje); intencionalinę vaizduotės struktūrą sudaro intencionalus aktas ir mentalinis turinys (vaizdinys): „mūsų patirtis (Erlebnis) yra greičiau neabejotinas vaizdinių, sufantazuotų įspūdžių mišinys, informuojantis apie tikrai pagaunantį (auffassenden) akto – pobūdį“ (Husserlis 2006: 74). Vaizduotės objektas nėra vienas iš komponentų, duotų išgyvenimų tėkmėje, bet jis dėl to nėra mažiau intencionalus objektas, negu intencionalinis percepcijos objektas. Vaizduotės intencija kaip ir percepcinė intencija nėra sudedamoji dalis ar dalinė funkcija, nes įsivaizduotas objektas duodamas tiesiogiai. Skirtumas tarp vaizduotės ir percepcijos matomas jų objektuose ir jų intencionalių aktų atitikime. Kentauras, pavyzdžiui, nėra intenduotas kaip kažkas egzistuojantis. Jeigu vaizduotės objektas būtų traktuojamas kaip realus, jis turėtų būti suprantamas arba kaip realus daiktas pasaulyje, arba kaip realus mentalinių patirčių komponentas išgyvenimų tėkmėje. Kentauras nėra nei realus daiktas, nei mūsų individualių patirčių dalis. Husserlis turi galvoje, kad vaizduotės objektas yra intenduotas tuo būdu, kad jis yra visiškai nepriklausomas nuo tikėjimo jo nebuvimu realybėje. Vaizduotės objektas yra skirtingas nuo sąmonės objekto, vykstant vaizduotės vaizdinio modifikacijai. *Idėjose I* Husserlis apibrėžia vaizduotę kaip atminties modifikaciją. Husserlis remiasi pavyzdžiais, kuriuose nementalinės reprezentacijos (pavyzdžiui, paveikslas, skulptūra, nuotrauka) yra analogiškos mentaliniams vaizdiniams. Nementalinė reprezentacija yra vaizdinys tik tuo atveju, kuriuo jis yra suvoktas jo funkcijose kaip tarpininkas intenuojant kažką kitą, kas yra aiškinama aiškiu panašumu. Vaizduotės aktas, kuriame mentalinis turinys (vaizdinys) yra tarpininkas objekto intencijoje, struktūriškai panašus vaizduotės aktui, kuriame suvoktas fizinis objektas yra vaizdinys kito suvokto objekto, į kurį jis panašus. Tačiau čia yra įsidėmėtini skirtumai tarp dviejų įsivaizdavimo atvejų. Objekto percepcija yra būtina sąlyga objekto vaizdiniui. Mentalinių vaizdinių atveju intenuojantis vaizduotės aktas tiesiogiai konstituoja įsivaizduotą objektą, kuris tuo pačiu metu negali būti mąstomas sąmonėje. Anot Husserlio, turinys nėra vaizdinys arba idėja prote, kuri gali pakeisti objektą, išorišką protui. Husserlis šiuo požiūriu, anot Marko P. Drosto yra imaginacinis dualistas (Drost 1990: 112), teigdamas, kad mentalinis vaizdinys ir įsivaizduotas objektas yra skirtingi, bet, priešingai epistemologiniam dualizmui, Husserlio dualizmas reikalauja, kad objekto įsivaizdavime vaizdiniai būtų objektai, tarpininkaujant atspindinčiai sąmonei.

Husserlis mentalinio vaizdinio nelaiko esant paveikslu prote, kadangi paveikslas (pagal definiciją) yra kažkas pagaunamo (suvokiamo), tuo tarpu mentalinis vaizdinys nėra suvoktinis tiesiogine šio žodžio prasme. Paveikslo intencija nurodo percepcinę intenciją. Taigi, jeigu mentalinis vaizdinys yra naiviai aiškinamas esantis mentaliniu paveikslu, mentalinio paveikslo patirtis reikalautų grindžiančios akto (vidinės) percepcijos, intenuojant mentalinį paveikslą kaip tarpininką, kuris panašus į kitą objektą. Tačiau toks mentalinių įvykių traktavimas atrodo neteisėtas Husserliui tvirtinant,

kad įsivaizduojant objektas rodosi (reiškiasi) „tiesiogiai“. Husserlis atmeta tezę, kad vidinis paveikslas yra realus momentas tiesioginio objekto įsivaizdavimo. Vidinis X'o „paveikslas“ (vaizdinys) nėra realus momentas, įsivaizduojant X'ą, nes mes nežinome mentalinių vaizdinių referentų; greičiau, įsivaizduoto objekto intendavimas yra tiesioginis, koks jis yra percepciniame intendavime. Fenomenologinė mentalinio vaizdinio patirties refleksija parodo, kad čia nėra mentalinių turinių, kurie nusipelno pavadinimo „paveikslas“. Tačiau, jeigu vaizdinys yra mentalinis turinys, kaip mentalinis vaizdinys vaizduotėje, čia nėra loginės priežasties, kodėl jis yra priklausomas nuo percepcijos, būtent, net jeigu tik šiuo būdu gali būti duotas akto įsivaizdavimo turinys, t. y. per objekto modifikaciją, kuomet (objektas) buvo iš pradžių duotas percepciniame akte. Šis percepcijos pirmumas prieš įsivaizdavimą nėra priežastis, kad percepcija yra psichologiškai pirmesnė (svarbesnė) aktualiu mentalinių vaizdinių įsivaizdavimo atveju. Todėl, net jeigu vaizduotė grindžiama percepcija ir yra percepcijos dalis, ji nėra priklausoma nuo percepcijos įprasta prasme. Todėl galima sakyti, kad privilegijuotas santykis tarp percepcinės intuicijos ir jos objekto yra tariamas, sekant Husserlio vystoma atspindinčios sąmonės analize. Ši analizė parodo, kad percepcinis vaizduotės pagrindimas nėra logiškai būtinas, koks jis yra sąmonėje percepcinių vaizdinių atveju. Husserlio požiūriu, neįmanoma suvoki vaizdinio, nesuvokiant objekto. Visais įsivaizdavimo atvejais negali būti sąmoningo vaizdinio, nesant įsisąmoninto objekto. Kadangi vaizdinio percepcija yra tam tikras objekto percepcijos duoties būdas, mentalinio vaizdinio suvokimas yra priklausomas nuo įsivaizduoto objekto intendavimo.

Apibendrinant, anot Husserlio, percepcinės sąmonės intencionalumas yra modelis kitų nepercepcinių intencionalių mentalinių aktų, tokių, kaip vaizduotė. Percepcinės sąmonės intencionalumas veikale *Loginiai tyrinėjimai* duotas kaip vaizduotės aktų supratimo modelis. Husserlis išskiria dvi skirtingas situacijas, kuriose kalbama apie vaizdinį: (a) tai yra vaizduotės aktas, kuriame suvokiamas objektas yra vaizdinys kito suvokto objekto; ir (b) pats vaizduotės aktas, kuriame tarpininkauja mentalinis turinys kaip intenduojamas objektas. Husserlis tvirtina, kad: „tyrimas kažko kaip vaizdinio suponuoja objektą, kuris yra intencionaliai duotas sąmonei“ (Husserlis 2006: 105). Tokiu atveju, išskiriant du vaizduotės aktus, vienas yra logiškai priklausomas nuo percepcinės intencijos, o kitas yra paaiškinamas percepcinės intencijos išraiškomis, tiksliau, atspindinčios sąmonės reprezentacijos išraiškomis. Nementaliniai vaizdiniai negali būti paradigma, suprantant vaizdinį kaip mentalinį įvykį, todėl vaizduotės vaizdinys negali būti percepcinių aktų pagrindu. Kadangi Husserlis neteigia, jog mentaliniai vaizdiniai yra sąmonės objektų reprezentantai, vadinasi, suponuojamas savotiškas vaizduotės vaizdinių arbitralumas.

Husserlis intencionalumą supranta kaip mentalinius aktus, kurių funkcija yra objektų intendavimas. Intencionalumas konstituoja sąmonės funkcionavimą: objektas sąmonei duotas

intencionaliai. Kita vertus, intencionalumas yra akivaizdi duotybė ir kituose mentaliniuose aktuose: „percepcijos metu kažkas yra suvokiama, vaizduotėje kažkas įsivaizduojama, tvirtinime kažkas tvirtinama, meilėje kažkas mylima etc.“ (Husserlis 2006: 23). Todėl, nepriklausomai nuo to, ar objektas yra suvokiamas, ar įsivaizduojamas, tie objektai koreliuoja intencionaliame santykyje, charakterizuojančiame intenduotą objektą: „yra skirtingi intencionalūs santykiai su objektais – mūsų intencijos būdas yra specifiškai skirtingas suvokimo atveju ir tiesioginio „reproduktyvaus“ atkūrimo reprezentacijoje, antra vertus, aiškinimo atveju – prezentacijoje per ženklus“ (Husserlis 1984: 315). Plėtodamas įsivaizdavimo analizę, Husserlis pasikliauja privilegijuotu santykiu tarp percepcinės intuicijos ir jos objekto kaip analogu, aiškinant santykį tarp vaizduotės ir jos objekto.

Pojūčiai yra išgyvenimai, bet jie nėra pagrindinis intencionalumo branduolys. Tai, kas suvokiama percepcijoje, yra objektas, skirtingas nuo pojūčių ar mentalinių turinių (išgyvenimų). Atrodo, kad Husserlis teigia, jog mentalinis turinys ir objektas yra skirtingi? Husserlis nurodo, kad objektas visuomet yra duotas tarpininkaujant sąmonei. Anot Husserlio, mentalinį aktą sudaro: (a) intenduojamo objekto aktas, (b) mentalinis turinys, kuris yra skirtingas nuo akto, (c) objektas, kuris yra skirtingas ir nuo turinio, ir nuo akto. Taigi Husserlio vaizduotės ir sąmonės teorija gali būti suprantama, remiantis šiais trimis komponentais: objektu, pojūčiu arba mentaliniu turiniu ir intenduojančiu aktu. Perskyra tarp pojūčių ir intenduojančio akto grindžiama tuo, kad visą laiką vyksta perspektyvų keitimasis, pavyzdžiui, matant vieną ir tą pačią knygą, kadangi pojūčių turinys (aktualiai duotas potyris) nuolat sintetinamas percepcijoje intencionaliais aktais. Duotų jutimų turinių įvairovė ir jų sujungimas intencionaliais aktais yra būtina sąlyga sąmonės funkcionavimo aprašymui. Objekto intendavimas nėra galutinis procesas. Intenduojamas objektas, anot Husserlio, ne visada yra mentalinis turinys tokiu pačiu būdu kaip pojūčiai. Kitaip sakant, jeigu objektas nėra charakterizuojamas kaip realus, tai dar nereiškia, kad objektas yra kažkas, kas būtų duota kartu su intencionaliniu aktu. Įsivaizduotas objektas nėra joks juslinis potyris, bet toks objektas, kuris intenduotas per specifinę patirtį. Teiginys, kad intencionalus objektas, pavyzdžiui, fleita grojantis kentauras, nėra intenduotas sąmonėje, neprieštarauja tam, kad jis yra mentalinis produktas. Bet būti sąmonėje ir būti produkuojamam sąmonės – du skirtingi dalykai. Skirtumas tarp įsivaizdavimo ir suvokimo nepaaiškina nei suvokiamų ir įsivaizduojamų objektų egzistavimo, nei skirtumo tarp jų mentalinių turinių, bet yra suprantamas kaip jų intencionalių aktų skirtumas. Akivaizdu, kad Husserlis nemano, jog percepcija neatsiejama nuo pojūčių turėjimo, arba kad įsivaizdavimas neatsiejamas nuo jutiminių turinių kaip išblukusių kopijų arba atvaizdų turėjimo sąmonėje. Perskyra tarp vaizduotės ir percepcijos negali būti suprantama mentalinių turinių prasme. Koks bebūtų turinio pobūdis, percepcija ir vaizduotė yra du skirtingi aktai; todėl jie yra du skirtingi sąmonės funkcionavimo būdai, turintys dvi skirtingas rūšis

intencionalinių aktų struktūrų, priklausomai nuo to, kuri konkrečiu atveju yra aktualizuojama. Nepaisant intencionalinių aktų skirtumo, Husserlis iš dalies pagrindžia tezę, kad įsivaizdavimas yra priklausomas nuo suvokimo.

3.1. Vaizduotės ir sąmonės objekto apibrėžimo problema

Atlikus sąmonės ir vaizduotės objekto, veikimo lauko analizę ir apibrėžus veikimo lauko ribas, paaiškėjo, kad vaizduotės ir sąmonės santykis yra problemiškas dėl grynai formalios jų egzistavimo atskirai galimybės. Kadangi, kaip paaiškėjo, fenomenologinės redukcijos dėka sąmonės išgyvenimo turinys išlaisvinamas iš kokybinės priklausomybės nuo objekto, į kurią sąmonė nukreipta, charakteristikos. Husserlis neišreikštai formuluoja vaizduotės ir sąmonės santykio problemą, klausdamas, kaip pažinimas gali būti suprantamas, jeigu objektai neredukuojami į pačios sąmonės sąryšingumą ir, antra vertus, jeigu objektai yra redukuojami, kaip pažinimas netampa gryna iliuzija? (Husserlis 1984: 26). Konkrečiai šis klausimas apima vaizduotės ir sąmonės objektų skirties ir funkcijų problemą. Taigi ar skiriasi ir (jeigu skiriasi) kuo skiriasi vaizduotės ir sąmonės objektas? Husserlis nurodo, kad vaizduotės ir sąmonės objektas yra vienas su kitu taip susiję ir tokie panašūs, kad santykį tarp jų galime palyginti su santykiu tarp paveikslo originalo ir kopijos, kadangi abiem atvejais gali reikštis (būti išgyventas) tas pats objektas, tik vienu atveju jis bus vaizduotės vaizdinys, o kitu – sąmonės objektas (Husserlis 2006: 12). Vis dėlto vaizduotės vaizdinys negali būti tapatinamas su sąmonės objektu pirmiausia todėl, kad sąmonės išgyvenimų pagrindą sudaro jutiminiai išpūdžiai, o vaizduotės išgyvenimų pagrindą sudaro vaizdiniai, kurie gali būti ir jutiminiai išpūdžiai, ir jutminių išpūdžių išgyvenimai. Anot Husserlio, objektas gali lygiai taip pat reikštis vaizduotėje, kaip kad anksčiau reiškėsi suvokime (Husserlis 1959: 18). Vienintelis vaizduotės ir sąmonės objekto skirtumas slypi jų duoties moduse, būtent, sąmonės objektas visuomet yra dabartiškas, tuo tarpu vaizduotės vaizdinio modusas yra įdabartinimas. Husserlis nurodo, jog vaizduotės vaizdinys nesireiškia suvokimo lauke, nes jis reiškiasi visai kitame pasaulyje, nieko bendro neturinčiame su aktualios dabarties pasauliu (Husserlis 1959: 60). Vaizduotės vaizdiniai yra nedabartiški ir niekiški, kadangi jie charakterizuojami kaip pojūčių, sudarančių tikrovės intencionaliniame sąryšingume išgyvenimus, reprezentantai. Kadangi, kaip anksčiau buvo akcentuota, vaizduotės ir sąmonės išgyvenimas tam tikrais atvejais gali sutapti (pavyzdžiui, pamatytas ir suvoktas liūtas gali sutapti su įsivaizduotu liūtu), tai ir vaizduotės, ir sąmonės laukai tam tikrais atvejais gali egzistuoti ir funkcionuoti lygiagrečiai arba persismelkti vienas į kitą. Vis dėlto kuomet kas nors išgyvenama vaizduotėje, to išgyvenimo modusas negali būti tapatus to paties išgyvenimo sąmonėje modusui, nes išgyvenimo duotis vaizduotėje visuomet bus modifikuota duotis arba tarsi-duotis, lyginant su duotimi sąmonėje. Husserlis teigia, kad: „įsivaizdavimas yra tarsi-suvokimas (quasi-Wahrnehmung)“ (Husserlis 1959: 126). Kaip tik todėl įsivaizdavimo momentu yra įmanoma suvokti vykstantį įsivaizdavimą. Bet toks suvokimas nėra adekvatus sąmoningam suvokimui, jis yra charakterizuojamas kaip tarsi-suvokimas. Taigi pagrindinis

vaizduotės ir sąmonės išgyvenimų skirtumas slypi jų duoties sąmonėje ir vaizduotėje modusų skirtumuose: vaizduotės objektas yra tam tikro patyrimo reprezentantas arba įdabartinimas, tuo tarpu sąmonės objektas visuomet yra dabartiškas. Todėl vaizduotės vaizdiniai, anot Husserlio, priklauso kitam pasauliui, nei sąmonės objektai.

3.2. Vaizduotės ir sąmonės funkcijų apibrėžimo problema

Vaizduotės ir sąmonės funkcijų apibrėžimo problemą sudaro nevienareikšmiškas abiejų mentalinių gebėjimų santykis su tikrove ir, atitinkamai, vienos gebos su kita. Kadangi, tiek vaizduotės, tiek sąmonės veikimo lauką įgalina intencionaliniais aktais intenduojami objektai, problemiška tampa fiksuoti abiejų laukų funkcionavimą ir ribas. Ankstesnė analizė parodė, kad vaizduotės objektas skiriasi nuo sąmonėje duoto objekto savo ne-dabartiškos duoties modudu. Taip pat paaiškėjo, kad transcendentalinės sąmonės veikimo laukas išlieka priklausomas nuo patyriminės tikrovės, tuo tarpu vaizduotės veikimo laukas neturi tiesioginio ryšio su patyrimine tikrove. Vis dėlto, įsivaizdavimo metu neįmanoma sąmoninga refleksija, nes tokiu atveju turėtume prisiminimą apie įsivaizdavimą. Galima sakyti, kad tuo metu, kai įsivaizduojama, būnama ne-tikroviškai, t. y. ne-dabartiškai, vadinasi, nebūnama sąmoningo buvimo prasme, nes, kaip formuluoja Husserlis: vaizduotės laukas egzistuoja nepriklausomai nuo suvokimo lauko” (1959: 18). Vaizduotės funkcijos reikšmė sintetinant gautus jutiminius turinius tėra sąmonės išgyvenimų vieningumo pagrindimo užtikrinimas. Intencionalumas konstituuoja sąmonės išgyvenimus. Tiek sąmonės, tiek vaizduotės veikimo lauko vientisumą legitimuoja laiko kaip sąmonės prastruktūros sintetinis gebėjimas. Pačiuose išgyvenimuose kaip tokiuose objektas neduotas, tas pats potyrių kompleksas gali būti suvokiamas skirtingais būdais ir reprezentuoti skirtingus objektus. Viena vertus, daiktas neegzistuoja atskirai nuo reiškinių, kuriuose jis yra duotas, kita vertus, daiktas nėra nei fikcija, nei pati sąmonė, nei tam tikra sąmonės dalis. Objektas, kuris faktiškai nėra suvokiama duotybė, negali būti faktiškai suvokiamas ir pažįstamas, bet jis gali būti iš tikrųjų, kai jis yra pažinus iš principo, t. y. kai jis yra galimo, aktualiai motyvuoto suvokimo objektas; objektas, kuris iš principo negali būti suvokiama duotybė, yra nonsensas. Realus daiktas yra suvokiamas iš principo, taip pat ir tuo atveju, kai jis faktiškai nesuvokiamas, „jis yra čia“ kaip esmiškai galimų, aktualiai motyvuotų, bet faktiškai nerealizuojamų suvokimų objektas. Kad būtų realus, daiktas turi būti realiame erdvėlaikyje, vadinasi, vidujai subjekto patyrimo lauko. Ko nors egzistencija yra lygiaverti galimybei šią egzistencijos galimybę pagrįsti, t. y. galimybei šį ką nors patirti. Realių objektų atveju toks pagrindimas galimas per aktualiai patiriamas, motyvuotas realias patyrimo galimybes, kadangi suvokimo galimybė nėra „ideali“ ar „tuščia galimybė“, bet būtent „reali“ galimybė. Todėl aktualios sąmonės santykis priklauso nuo realybės, tuo tarpu vaizduotė geba kurti tarsi-realybę.

3.3. Vaizduotės ir sąmonės ribų problema

Husserlio filosofijoje vaizduotės ir sąmonės santykio problema nėra išspręsta. Tai liudija pastangos beveik visuose veikaluose grįžti ir iš naujo apmąstyti vaizduotės reiškinį. Problema praktiškai neišsprendžiama daro fenomenologinis tyrimo metodas: po transcendentalinės redukcijos, suspendavus aktualią išorinio pasaulio reikšmę, lieka intenduoti objektai, kurių santykis su realybe arba priklausymo nuo realybės laipsnis tampa nureikšmintu dalyku fenomenologijai. Todėl tiek vaizduotės vaizdiniai, tiek sąmonės objektai, teikiantys tikrovės modelį, turi vieną bendrą statusą, teikiamą intencionalinės sąmonės ir vaizduotės struktūros. Tokia interpretacija būtų visiškai pagrįsta, jeigu vaizduotė būtų suprantama kaip sąmonės gebėjimas, o ne skirtinga nuo sąmonės mentalinė geba. Ligšiolinė analizė parodė, kad vaizduotė skiriasi nuo sąmonės savo objektu ir veikimo lauku. Vaizduotė apibrėžiama kaip „modifikuota sąmonė“, jos modusas yra ne-dabartiškumas, o jos veikimo laukas neturi tiesioginio ryšio su tikrove. Tuo tarpu sąmonėje konstituojasi išorinio pasaulio patyriminiai turiniai, pati sąmonė iš savęs (skirtingai nei vaizduotė) turinių neprodukuoja.

Percepcinės sąmonės intencionalumo modelis laikomas kitų nepercepcinių intencionalių sąmonės aktų, tokių kaip vaizduotė, modeliu. Retencija parodė, kad sąmonė yra ne percepcinė sąmonė, o iš esmės laikiška sąmonė. Kai kurie Husserlio fenomenologijos tyrinėtojai, pavyzdžiui, Liangkang Ni nurodo, kad skirtis tarp retencijos ir reprodukcijos įgalina skirtį tarp percepcijos ir vaizduotės (Liangkang Ni 2005: 18). Sąmonės intencionalumas pagal fenomenologijos projektą numato ne tik sąmoningo gyvenimo vienovės išsaugojimą, bet ir vadinamąją „objektyvaciją“ (arba „objektyvuojamą pajautimą“). Tai reiškia, kad pojūčiai, kaip sąmonės išgyvenimo momentai, turi tapti suvokiamu daiktu objektyvacijos akto dėka. Fenomenologui „duotys“ – tai būtent fenomenai, daiktai, o ne patys pojūčiai. Ar pats fenomenas yra objektyvuotas pojūtis? Transcendentalinės redukcijos metu sąmonėje suspenduojama tikrovė ir apsiribojama imanentiškais išgyvenimais, kurie *de facto* yra lygiagretūs empirinei tikrovei kaip vienintelei tikrovei. Išplėsta išgyvenimo samprata leidžia daryti išvadą, jog nei vienas išgyvenimas negali būti pilnai iki galo išgyventas. Kitaip tariant, aš neturiu tokios „vidinio suvokimo“ galios, kurios dėka galėčiau pilnai įsisąmoninti savo išgyvenimus. Husserlis nurodo, kad realus pasaulis ir realūs objektai nėra suvokiami betarpiškai, bet per jų išgyvenimus. Realūs išgyvenimai nėra sudaryti iš potyrių ir nėra juose realiai duoti. Jie yra savyje ta prasme, kad jų esmės nesudaro buvimo patirtais modusas ir kad jie gali egzistuoti ir tuo atveju, jeigu jų niekas nepatiria. Įsivaizdavimo metu neegzistuoja vaizduotės veikimo lauko ribos, kaip ir aktualaus suvokimo metu – sąmonės veikimo ribos.

Išvados

1. Vaizduotė formaliai yra autonomiškas mentalinis žmogaus gebėjimas į-dabartinantis nedabartiškus (realybėje neegzistuojančius) objektus, todėl ji nepriklauso nuo „dabartiškos“ sąmonės, kuri išlaiko tiesioginį santykį su realybe, konstituojama intencionaliniuose išgyviniuose. Vaizduotės autonomija galima tik formaliai, kadangi įsivaizdavimo metu neįmanoma refleksija: kuomet įsivaizdavimas reflektuojamas, vaizduotė praranda savo autonomiją ir tampa vienu iš sąmonės išvyvenimų;
2. Griežta prasme neįmanoma radikaliai atskirti ir apibrėžti vaizduotės ir sąmonės objekto bei veikimo lauko, kadangi vaizduotei ir sąmonei būdinga tokia pati intencionalinė struktūra. Praktiškai skirtis galima tik dėl skirtingų vaizduotės ir sąmonės objekto intendavimo modų: vaizduotės atveju intendavimas suprantamas kaip įdabartinimas (Vergegenwärtigung), sąmonės atveju – kaip dabartinimas (Gegenwärtigung);
3. Fenomenologinė vaizduotės analizė parodė, kad fenomenologija negali pagrįsti vaizduotės ir sąmonės išgyvenimų santykio su realybe. Vienintelė realybė yra sąmonės išgyvenimų (taip pat ir vaizduotės) realybė. Tokios išvados implikacijos itin aktualios dabartinėje sąmonės filosofijoje, taip pat įvairiuose vadinamuosiuose postmoderniuosiuose filosofijos diskursuose, pavyzdžiui, postruktūralistinėje filosofijoje, psichoanalizėje, tiriančiuose mentalinius žmogaus gebėjimus;
4. Vaizduotės veikimo lauko ribų fiksavimo problemiškas ir jos unikalus gebėjimas kurti, anot Husserlio, „šešėlių imperija“, kartu ir sudėtingos žmogaus dvasinės struktūros pripažinimas XX a. antroje pusėje tapo įvairių mokslinių disciplinų tyrimo objektu. Vaizduotė Husserlio fenomenologinės filosofijos kontekste tapo įteisinta dabartinės Vakarų filosofijos, grindžiamos sokratiškąja – savęs pažinimo maksima – tema. Dabartinės filosofijos diskursai, dėmesį kreipiantys į mentalinių žmogaus gebėjimų tyrimą, neišvengiamai turi atsižvelgti į Husserlio vaizduotės ir sąmonės analizę ir iš naujo apibrėžti vaizduotės ir sąmonės santykį.

Literatūros sąrašas

- Aristoteles. *Metaphysik*. Erster Halbband: Büche I (A) – VI (E). Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1989;
- Aristoteles. *Rhetorik*. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 1959;
- Aristotelis. *Apie sielą / Rinktiniai raštai*. Vilnius: „Mintis“, 1990;
- Aquila R. „On Intensionalizing Husserl’s Intentions“ // *Nous*. Vol. 16, No. 2, 1982. Nuoroda per internetą:
<http://links.jstor.org/sici?sici=00294624%28198205%2916%3A2%3C209%3AOIHI%3E2.33> (žiūrėta: 2007-01-22);
- Bernet R., Kern I., Marbach E. *Edmund Husserl. Darstellung seines Denkens*. Hamburg: Meiner Verlag, 1989;
- Brentano F. *Grundzüge der Ästhetik*. Bern: Francke Verlag, 1959;
- Brentano F. *Philosophische Untersuchungen zu Raum, Zeit und Kontinuum*. Hamburg: Meiner Verlag, 1976;
- Brentano F. *Psychologie vom empirischen Standpunkt*. I Bd. Hamburg: Meiner Verlag, 1973;
- Celms T. *Der phänomenologische Idealismus Husserls*. New York: Garland, 1979;
- Dennett C. Daniel. „Heterophenomenology reconsidered“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands, 2007;
- Dennett C. Daniel. Who’s on first: „Heterophenomenology explained“ // *Journal of Consciousness Studies*. Vol. 10 (9–10), No. 19–30, 2003;

De Palma, V. „Ist Husserls Phänomenologie ein transzendentaler Idealismus?“ // *Husserl Studies*. Vol 21, No. 3. Springer: Netherlands, 2005. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.metapress.com/content/7108451080758g04/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23);

Dreyfus H. L. *Husserl, Intentionality and Cognitive Science*. Cambridge and London: MIT Press, 1992.

Drost P. M. „The Primacy of Perception in Husserl’s Theory of Imagining“ // *Philosophy and Phenomenological Research*. Vol. 50., No. 3, 1990. Nuoroda per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=00318205%28199003%2950%3A3%3C569%3ATPOPIH%3E2.0.CO%3B2-V> (žiūrėta: 2007-01-22);

Elliott B. *Phenomenology and Imagination in Husserl and Heidegger*. London, New York: Routledge, 2005;

Husserl E. *Analysen zur passiven Synthesis. Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten. 1918–1926*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1966;

Husserl E. *Aufsätze und Rezensionen (1890–1910)*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1986;

Husserl E. *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1973;

Husserl E. *Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1950;

Husserl E. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1954;

Husserl E. *Ding und Raum. Vorlesungen*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1973;

Husserl E. *Erfahrung und Urteil*. Hamburg: Meiner Verlag, 1972;

Husserl E. *Erste Philosophie (1923-1924). Erster Teil. Kritische Ideengeschichte*. Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1956;

Husserl E. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie.* Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1950;

Husserl E. *Karteziškosios meditacijos.* Vilnius: „Aidai“, 2005;

Husserl E. *Logische Untersuchungen, zweiter Band, erster Teil: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis.* Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1984;

Husserl E. *Logische Untersuchungen. Zweiter Band, erster Teil: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis.* Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1984;

Husserl E. *Phänomenologische Psychologie. Vorlesungen Sommersemester 1924.* Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1963;

Husserl E. *Phantasie und Bildbewusstsein.* Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2006;

Husserl E. *Phantasie, Bildbewußtsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen.* Texte aus dem Nachlass (1898–1925). Den Haag: Martinus Nijhoff Publishers, 1980;

Husserl E. *Philosophie der Arithmetik. Mit ergänzenden Texten (1890–1901).* Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1970;

Husserl E. *Vorlesungen über Bedeutungslehre. Sommersemester 1908.* Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1984;

Husserl E. *Zur Phänomologie des inneren Zeitbewußtseins (1893–1917).* Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1966;

Husserl. E. *Erste Philosophie (1923–1924). Zweiter Teil. Theorie der phänomenologischen Reduktion.* Den Haag: M. Nijhoff Verlag, 1959;

Yamagichi I. *Passive Synthesis und Inter-subjektivität bei Husserl*. Den Haag, M. Nijhoff Verlag, 1982;

Iser W. Fiktyvumas ir įsivaizdavimas. Vilnius: „Aidai“, 2002;

Jean-Michel Roy. „Heterophenomenology and phenomenological skepticism“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands: 2007. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.com/content/m8287r833v78k1g2/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23);

Kantas I. Grynojo proto kritika. Vilnius: „Mintis“, 1982;

Krell D. F. „Phenomenology of Memory from Husserl to Merleau-Ponty“ // *Philosophy and Phenomenological Research*. Vol. 42, No. 4, 1982. Nuoroda per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=00318205%28198206%2942%3A4%3C492%3APOMFHT%3E2.0.CO%3B2-K> (žiūrėta: 2007-01-22);

Kriegel U. „The phenomenologically manifest“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands: 2007. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.com/content/d9598v33482g387k/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23);

Levinas E. *Die Spur des Anderen. Untersuchungen zur Phänomenologie und Sozialphilosophie*. Freiburg/München: Alber Verlag, 1987;

Liangkang Ni. „Urbewusstsein und Unbewusstsein in Husserls Zeitverständnis“ // *Husserl Studies*. Vol. 21, No. 1, 2005. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.metapress.com/content/w336624624q220p8/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2005-05-23);

Lohmar D. „On the function of weak phantasmata in perception: Phenomenological, psychological and neurological clues for the transcendental function of imagination in perception“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 4. No. 2. Springer Netherlands, 2005. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.com/content/v5787486n2730222/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23);

Lormand E. „Nonphenomenal Consciousness“ // *Nous*. Vol. 30, No. 2, 1996. Nuoroda per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=0029-4624%28199606%2930%3A2%3C242%3ANC%3E2.0.CO%3B2-Z> (žiūrėta: 2007-01-21);

Marbach E. „No Heterophenomenology without Autophenomenology: Variations on a Theme of Mine“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands, 2007. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.com/content/u238153n515m1162/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23);

Morley J. „Introduction: Phenomenology of Imagination“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 4, No. 2. Springer Netherlands, 2005. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.com/content/v3j4v07108623807/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23);

Nam-In Lee. „Edmund Husserl’s Phenomenology of Mood“ // *Alterity and Facticity. New Perspectives on Husserl*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1998;

Noë A. „The Critique of Pure Phenomenology“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands, 2007;

Philipse H. „Transcendental Idealism“ // *The Cambridge Companion to Husserl*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995;

Sabolius K. „Vaizduotė anapus įsivaizduojančiojo“ // *Problemos*. Nr. 69. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006;

Soldati G. „Subjectivity in heterophenomenology“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands, 2007. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.com/content/4502056675n7347g/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23);

Sommer M. *Evidenz im Augenblick. Eine Phänomologie der reinen Empfindung*. Fr. A. M.: Shurkamp Verlag, 1987;

Sommer M. *Lebenswelt und Zeitbewußtsein*. Fr. A. M.: Shurkamp Verlag, 1990;

Stawarska B. „Defining imagination: Sartre between Husserl and Janet“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 4, 2005.

Thomasson A. L. „Fiction and Intentionality“ // *Philosophy and Phenomenological Research*. Vol. 56, No. 2, 1996. Nuoroda per internetą: <http://links.jstor.org/sici?sici=00318205%28199606%2956%3A2%3C277%3AFAI%3E2.0.CO%3BM> (žiūrėta: 2007-01-22).

Išnašos

¹ Aristotelis apie vaizduotę kalba veikalo *Apie sielą* (1990) trečios knygos trečiame skyriuje. Filosofijos istorijoje pirmą kartą vaizduotė analizuojama kaip atskiras, sąlyginai autonomiškas gebėjimas. *Metafizikoje* (1989) Aristotelis vaizduotės vaizdinį atskiria nuo pojūčio: „ne visa, kas rodomi ($\pi\alpha\nu\ \tau\omicron\ \phi\alpha\iota\nu\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\nu$) yra tiesa <...> pojūčiai mus apgauna, o vaizduotė yra ne tas pats dalykas kaip pojūtis ($\acute{\eta}\ \phi\alpha\nu\tau\alpha\sigma\iota\alpha\ \omicron\upsilon\ \tau\alpha\upsilon\tau\omicron\nu\ \tau\eta\ \acute{\alpha}\iota\sigma\theta\acute{\eta}\sigma\iota\varsigma$)“ (Metafizika, Γ 5, 1010 b, 1 – 11). Taip pat *Retorikoje* (1959) Aristotelis nuolat pabrėžia vaizduotės vaidmenį, santykių su emocijomis, kaip malonumus sąlygojančią priežastį: „kadangi malonumo išgyvenimas yra pojūtis tam tikros emocijos ($\acute{\pi}\acute{\alpha}\theta\omicron\upsilon\varsigma$), o vaizduotė yra silpnas pojūtis; iš to seka, kad, kai žmogus prisimena ir kai jis tikisi, jis naudoja vaizduotę ($\phi\alpha\nu\tau\alpha\sigma\iota\alpha\ \tau\iota\varsigma$)“ (Rhetoric, I, 11, 1370 a, 27 – 30).

² Wolfgangas Iseris knygoje *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas* (2002) bei Brianas Elliottas knygoje *Phenomenology and Imagination in Husserl and Heidegger* (2005) plačiai analizuoja vaizduotės reikšmę ir funkcijas kasdiniame žmogaus gyvenime, vaizduotės fenomeną tirdami teoriniu lygmeniu. James’as Morley’is savo išsamiaame straipsnyje „Introduction: Phenomenology of Imagination“ (2005) nurodo, kad vaizduotė pirmą kartą rimtai traktuoti akademinėje filosofijoje pradėta tik su fenomenologijos pasirodymu (2005: 118). Rašto darbo autoriui itin vertingas buvo Kristupo Saboliaus straipsnis „Vaizduotė anapus įsivaizduojančio“ (2006), kuriame fenomenologiškai rekonstruojamas vaizduotės fenomenas, apibrėžiama vaizduotės reikšmė žmogaus gyvenime, iškeliamos vaizduotės santykio su kitais mentaliniais gebėjimais problemos.

³ T. Celms knygoje *Der phänomenologische Idealismus Husserls* (1979) analizuoja Husserlio transcendentalinės sąmonės koncepciją, argumentuodamas už Husserlio filosofiją kaip transcendentalinį idealizmą, remiasi I. Kanto transcendentaline filosofija, atskleidždamas abiejų filosofų sąmonės sampratų panašumus. Išsami Husserlio transcendentalinės sąmonės analizė plačiame filosofijos istorijos kontekste pateikiama H. Philipse’o straipsnyje „Transcendental Idealism“, in: *The Cambridge Companion to Husserl* (1995), p. 239–322. Vittorio de Palma straipsnyje „Ist Husserls Phänomenologie ein transzendentaler Idealismus?“, in: *Husserl Studies*. Vol 21, No. 3, Springer (2005). Nuoroda per internetą: <http://springerlink.metapress.com/content/7108451080758g04/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23), peržvelgdamas argumentus už Husserlio filosofijos kaip transcendentalinio idealizmo sampratą ir juos sukritikuodamas parodo, kad dėl intencionalinės sąmonės struktūros, atmetančios bet kokią daiktą, egzistuojančio anapus sąmonės galimybę, Husserlio filosofija nėra transcendentalinis idealizmas kantiškąja prasme.

⁴ Intencionalinio sąmonės sąryšingumo ontologinį statusą ypač pabrėžia Husserlio fenomenologijos tyrinėtojas Richardas Aquila straipsnyje „On Intensionalizing Husserl’s Intentions“ // *Nous*. Vol. 16, No. 2, 1982, p. 215.

⁵ I. Kantas objektų skirstymą į fenomenus ir noumenus pagrindžia veikale *Grynojo proto kritika* (Kantas 1982: 239–240), noumenus apibrėždamas kaip galimus vien mąstyti objektus, todėl nepažinius *a posteriori*.

⁶ Fenomenologija gali būti apibrėžiama kaip tam tikras metodas sistemingam fenomenalios patirties tyrimui. Praktiniai fenomenologijos taikymai apima emocinių būsenų tyrinėjimus, arba aprašo, ką reiškia išgyventi tam tikras patirtis. Šiais tyrinėjimais siekiama surasti tokių potyrių esmę. Tipiška naudojama metodika: pokalbių ar aprašytų patirčių nuosekli analizė. Sistemingi, pirmo-asmens pasakojimai apie psichinių procesų fenomenologiją gali suteikti papildomą, pagrįstą informaciją apie išoriškai nekontroliuojamus psichinio aktyvumo aspektus, ir ši informacija gali būti naudojama aptikti reikšmingus dinaminio aktyvumo modelius neuroniniame lygmenyje. Metodas iš pirmo-asmens perspektyvos yra tam tikros sistemingos praktikos, per kurias subjektas išmoka jautriau reaguoti į savo potyrius. Fenomenologijos ir heterofenomenologijos dėmesio centre išlieka vidinis suvokimas. Vidinis suvokimas yra gan klaidingas vaizdinys, įnešantis nemažai painiavos į klasikinę sąmonės koncepcijas. Teigiama, kad norint įsisąmoninti, pavyzdžiui, stalo suvokimą, būtinas šio suvokimo vidinis suvokimas. Tokia vidinio suvokimo samprata veda prie begalinio regresyvaus suvokimų dauginimo, kuomet vienam suvokimui visada bus reikalingas jį įsisąmoninantis kitas suvokimas ir šie suvokimai tokiu būdu gali būti dauginami be galo. Klasikinė refleksijos samprata nedaro skirtumo tarp išorinio objekto suvokimo ir vidinio savęs suvokimo.

⁷ Heterofenomenologijos ir fenomenologijos santykio problema plačiai analizuojama sąmonės filosofijos metodologijai skirtuose tyrimuose. Dabartinėse diskusijose aiškiai išsiskiria dvi priešingos stovyklos, skirtingai traktuojančios heterofenomenologijos statusą: vienas ryškiausių heterofenomenologijos kaip mokslinio metodo (iš trečio-asmens perspektyvos) proponentų – Danielis C. Dennett’as įrodinėja heterofenomenologijos autonomiją fenomenologijos atžvilgiu (Dennett C. Daniel. „Heterophenomenology reconsidered“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands, 2007; taip pat: Dennett C. Daniel. „Who’s on first: Heterophenomenology explained“ // *Journal of Consciousness Studies*. Vol. 10 (9–10), No. 19–30 (2003), tuo tarpu oponentai pasisako prieš heterofenomenologijos autonomiją, pateikdami argumentus už heterofenomenologiją kaip fenomenologijos formą ir atmesdami argumentus už heterofenomenologijos autonomiją. Žr.: Jean-Michel Roy. „Heterophenomenology and phenomenological skepticism“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands, 2007. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.com/content/m8287r833v78k1g2/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23), taip pat: Kriegel Uriah. „The phenomenologically manifest“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands, 2007. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.com/content/d9598v33482g387k/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23); Marbach

Eduard. „No heterophenomenology without autophenomenology: Variations on a theme of mine“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands, 2007. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.com/content/u238153n515m1162/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23), taip pat Noë Alva. „The critique of pure phenomenology“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands, 2007; Soldati Gianfranco. „Subjectivity in heterophenomenology“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 6, No. 1–2. Springer Netherlands, 2007. Nuoroda per internetą: <http://springerlink.com/content/4502056675n7347g/fulltext.pdf> (žiūrėta: 2007-05-23). Kontroversijos ištakos siekia vieną iš pagrindinių sąmonės filosofijos problemų – ginčą dėl *qualia* statuso: ar galima prieiti prie pirminių sąmonės patirčių? Heterofenomenologijos proponentai, priešingai oponentams, tokią prieigą (iš pirmo-asmens perspektyvos) atmeta, tuo atsiribodami nuo subjektyvaus, deskriptyvinio fenomenologijos metodo.

⁸ Išsamiau apie Husserlio pateiktą intencionalumo sampratą žr.: Dreyfus H. L. *Husserl, Intentionality and Cognitive Science*. Cambridge and London: MIT Press, 1992; Yamagichi I. *Passive Synthesis und Inter-subjektivität bei Husserl*. Den Haag, 1982.

⁹ Žr.: Husserl E. *Zur Phänomologie des inneren Zeitbewußtseins (1893–1917)*. Den Haag: Nijhoff Verlag, 1966.

¹⁰ Ypač § 4–7, taip pat kritinės pastabos teksto atžvilgiu, ypač leidimo vokiečių kalba p. 400–409. Kalbant apie Brentano interpretaciją, vienintelis šaltinis, kurį galima nurodyti – Brentano F. *Philosophische Untersuchungen zu Raum, Zeit und Kontinuum*. Hamburg: Meiner Verlag, 1976. Tačiau ir čia nėra to, ką Husserlis kritikuoja savo paskaitose. Leidinio įvade A. Kastil pažymi, kad Husserlio paskaitose apie laiko vidinio suvokimo fenomenologiją kritikuojama Brentano ankstyvoji laiko suvokimo samprata. Tačiau Husserlis nemini Brentano vėlesnės sampratos, pagal kurią mums būdingo laiko suvokimo ištakos kyla iš vaizdinių modusų (S. XXVII). Šis vėlesnis Brentano požiūris į laiko suvokimo problemą ir išdėstytas minėtoje knygoje: pamatiniu koncepcijos punktu čia tampa jau ne vaizduotės samprata, o suvokimo tėkmė (plg. p. 156–157). Brentano požiūris į vaizduotę, taip pat ir į „vaizduotės vaizdinio“ statusą pateikiamas knygoje: Brentano F. *Grundzüge der Ästhetik*. Bern: Francke Verlag, 1959 (ypač p. 40–87). Tačiau čia Brentano daugiausia nagrinėja vaizduotės koncepcijas, sukurtas kitų filosofų ir to meto psichologų.

¹¹ Stawarska B. „Defining imagination: Sartre between Husserl and Janet“ // *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 4 (2005).

¹² Šiuolaikinis vokiečių fenomenologas Manfredas Sommeris daugelyje savo darbų nagrinėja pojūčio problemą fenomenologijoje ir ypač fenomenologijos koncepcijų ir Avenarijaus ir Macho pojūčių teorijų sąsajas. Žr.: Sommer M. *Evidenz im Augenblick. Eine Phänomologie der reinen Empfindung*. Fr. A. M.: Shurkamp Verlag, 1987; Sommer M. *Lebenswelt und Zeitbewußtsein*. Fr. A. M.: Shurkamp Verlag, 1990.